

Hakemli Yazılar / *Refereed Papers*

Elektronik Yayıncılığın Ortak Koleksiyon Geliştirme ve Kütüphane Konsorsiyumlarına Etkileri ve Türkiye'deki Uygulamalar

The Effects of Electronic Publishing on Co-operative Collection Development and Library Consortia and the Applications in Turkey

Mehmet Toplu *

Öz

Konsorsiyum oluşumları, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kütüphanecilik alanındaki temel kavramlardan biri olmuştur. Uluslararası düzeyde meydana gelen yayın artışı karşısında, enformasyon merkezlerinin kullanıcı taleplerini tek başlarına karşılayamamaları, kaynak paylaşımı ve ortak koleksiyon gelişimi gibi uygulamaları zorunlu kılarken, konsorsiyum oluşumlarının da zeminini hazırlamıştır. Basılı yayıncılığın etkin olduğu bu dönemde, kütüphanelerarası ödünç verme, belge sağlama, toplu katalogların oluşturulması gibi konular da, konsorsiyumların faaliyetleri arasında yer almaktadır. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, elektronik yayıncılığın enformasyon hizmetlerinde tümüyle etkin hale gelmesi ile birlikte, konsorsiyum oluşumları uluslararası düzeyde hızla yaygınlaşmış ve faaliyetlerini de daha çok aynı veritabanlarını ortak satın alma üzerine odaklandırmışlardır.

Çalışmada ilk olarak, konsorsiyum oluşumlarının uluslararası düzeyde nasıl bir gelişim gösterdiği ve elektronik yayıncılığın bu süreci nasıl etkilediği araştırılacaktır. İkinci olarak da ANKOS, UNAK-OCLC konsorsiyumları ile TÜBİTAK EKUAL (Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisans) Anlaşmaları'nın Türkiye'deki

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Enformatik Bölümü. e-posta: mtoplu@gazi.edu.tr

enformasyon merkezlerinin koleksiyon gelişimlerine ve hizmetlerine etkileri ele alınacak ve sorunlu alanlar tanımlanarak, bunlara yönelik çözüm önerileri dile getirilecektir.

Anahtar sözcükler: ortak koleksiyon geliştirme; kütüphane konsorsiyumları; kaynak paylaşımı; elektronik yayıncılık; koleksiyon yönetimi

Abstract

Consortiums have been one of the basic concepts in the field of libraries since the second half of 20th century. Information centers have failed to meet the user demands as the number of international publications increased, and this in turn, has forced them to share documents and develop common collections, while it also paved the way for consortiums. Interlibrary loans, document delivery, establishment of union catalogs were also among the main activities of consortiums in the same time period in which printed publications were dominating. Electronic publications have dominated the information services since the second half of 1990's. As a result, consortiums have quickly become widespread internationally, and concentrated their activities mainly on buying the same databases together with the others.

In this paper, how the consortiums have developed internationally, and how electronic publishing affected this process are investigated first. Then, the effects of the agreements of ANKOS, UNAK-OCLC consortiums and TÜBİTAK EKUAL (National Academic License for Electronic Resources) on the collection development and information services are evaluated in Turkey. Finally, problematic areas are determined, and solutions are proposed.

Keywords: co-operative collection development; library consortium; resource sharing; electronic publishing; collection management

Giriş

Enformasyon merkezlerinin gelişiminde, kullanıcıların nitelik ve talepleri, bütçe olanakları, bilginin basım ve yayımında kullanılan teknolojiler ile bütün bunlara bağlı

olarak yürütülen politika ve uygulamalar önemli derecede belirleyici olmuştur. Kullanıcıların nitelikleri ve bilgi edinme amaçları, enformasyon merkezlerinin hangi yapı içerisinde gelişeceğini ortaya koyarken, koleksiyonun gelişimini de tanımlamaktadır. Kullanıcıların talepleri, koleksiyonun gelişiminde temel dayanak noktasını oluştururken, aynı zamanda enformasyon merkezlerinin bu beklentiler doğrultusunda belirli alanlarda uzmanlaşmasına ve hizmetlerini biçimlendirmelerine katkı sağlamaktadır.

Koleksiyonun gelişiminde kullanıcı talepleri kadar etkili olan, hatta zaman zaman onun önüne de geçebilen bir başka faktör, bilgi yayım araçları ve yöntemleridir. Bilginin insan eli ile yazılıp çoğaltıldığı dönemlerde temel yaklaşım, koleksiyonu korumak üzerine odaklanırken, basım teknolojilerinin gelişimi bunu tümenden değiştirmiş, kullanımı ve yararlanmayı ön plana çıkarmıştır. Ayrıca basılı ve kâğıda dayalı (kitap, süreli yayın vb.) bilgi kaynaklarının etkili olduğu dönemlerde, enformasyon merkezi odaklı ve kurumsal temelli koleksiyon gelişimi ve hizmet sunumu güçlenerek varlığını devam ettirmiştir. Elektronik yayıncılığın gelişimi ve yaygınlaşması, koleksiyon geliştirme politikalarını ve buna bağlı olarak enformasyon hizmetleri ile ilgili bütün yapı ve kurumların yeniden şekillenmesini gerekli kılmıştır. Bu gelişmeler, enformasyon merkezlerinin tanımlanmasında, kurumsal ve mekânsal algılamalardan ziyade, hizmet odaklı bakış açısını ön plana çıkarmıştır.

Elektronik yayıncılık asıl önemli etkisini, koleksiyonun gelişimi ve buna bağımlı hizmet sunumunda göstermiştir. Yeni koşullarda, basılı kaynaklar döneminde bir zorunluluk olan mekânsal bağımlılıklar etkinliğini yitirmeye başlarken, enformasyon merkezleri bilgi kaynakları için herhangi bir depoya gereksinim duymadan çok daha fazla bilgiyi daha etkin bir biçimde kullanıcıya eriştirebilir hale gelmiştir. Bu gelişmeler, kullanıcıların enformasyon merkezlerine olan bağımlılığını ortadan kaldırmış, internet bağlantısının ve elektronik yayınlara erişim için gerekli izin bulunduğu her ortamda bilgiye erişilebilir kılmıştır. Ayrıca elektronik yayıncılık sadece metinsel değil, aynı zamanda çoklu ortam olarak adlandırılan görsel işitsel her türlü enformasyon kaynağını aynı kanallarla erişilebilir hale getirmiştir.

Kullanıcı talepleri ve bilginin yayım araçlarındaki değişiklikler yanında, enformasyon merkezlerinin sahip oldukları bütçe olanakları koleksiyon gelişimini etkileyen bir başka önemli faktördür. Enformasyon merkezleri ancak sahip oldukları

bütçe olanakları çerçevesinde kullanıcı taleplerini karşılayabilmektedir. Özellikle bilimsel çalışmalarda ve buna paralel olarak yayın artışında meydana gelen gelişmeler, enformasyon merkezlerini kullanıcı taleplerini tek başlarına karşılayamaz duruma getirmiş ve bu durumda onları yeni arayışlara itmiştir.

Hizmet amaçlarına uygun olarak, uyumlu ve güvenilir koleksiyon geliştirmeyi temel amaç edinen enformasyon merkezleri, derme geliştirme programlarını sadece içinde buldukları dönemdeki acil gereksinimleri karşılamak üzerine değil, bütün süreci kapsayacak şekilde planlamaktadırlar. Ayrıca dermenin derinliği ve kalitesi, bu oluşumu yaratacak personelin eğitimi ve gelişimi ile kaynakların kullanılmasına yönelik çalışmalar¹ koleksiyon geliştirme uygulamaları içerisinde yer almaktadır. Enformasyon merkezleri koleksiyon geliştirme konusunda, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, genellikle tek başlarına hareket etmekte ve kendi olanakları ile kullanıcı taleplerini karşılamaya çalışmaktadırlar.

Yukarıda belirtilen gelişmeler, bilgi üretimi ve buna bağlı olarak yayın sayısında meydana gelen artışlar, koleksiyon geliştirmede, sağlıklı bir gelişim için, diğer paydaşlarla birlikte hareket etmeyi zorunluluk haline getirmiştir. Her ne kadar kurumsal politika ve uygulamalar hiçbir zaman terk edilmese de, diğer enformasyon merkezleri ile ortak hareket etme ve onların olanaklarından yararlanma düşüncesi bölgesel, ulusal hatta uluslararası ölçekte yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve bu çerçevede yeni politika, uygulama ve kavramlar mesleki uygulamaların temelini oluşturmuştur. Ortak koleksiyon geliştirme, kütüphanelerarası işbirliği, konsorsiyum oluşumları, kaynak paylaşımı vb. gibi birçok kavram, enformasyon hizmetlerinde temel belirleyici unsur olarak etkin bir şekilde yer almaya başlamıştır.

Basılı yayıncılığın etkili olduğu dönemlerde ortak koleksiyon geliştirme ve bu alandaki yaklaşım, politika ve uygulamalar

Enformasyon merkezlerinin; yayın artışı, kullanıcı talepleri ve sınırlı bütçe olanakları karşısında koleksiyon gelişiminde tek başlarına yetersiz kalmaları sonucu “ortak koleksiyon geliştirme” kavramı mesleki çevrelerde en fazla tartışılan konulardan biri

¹ *Harrod's Librarians' Glossary and Reference Book* (2000). Compiled by. R. Prytherch; 9th ed; Aldershot: Grower.

olmuş ve kurumsal ölçekli yaklaşımlar yerine, birlikte hareket etmeyi gerekli kılan politika ve uygulamalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ortak koleksiyon geliştirme iki veya daha fazla kütüphanenin, koleksiyonun yerel gereksinimler çerçevesinde ayrı ayrı geliştirmesi yerine, katılımcılar arasında bir bütünlük içerisinde geliştirilmesini ve katılımcı tüm kütüphane kullanıcılarının erişimine açılmasını amaç edinen, kaynak paylaşımı çerçevesinde maddi ve yönetsel güçlerin ortak kullanımını temel alan anlaşmadır.² Birlikte hareket etme yönündeki bu davranışlar, doğal olarak kurumların bireysel olarak yürüttükleri kendi politika ve uygulamalarının değişmesine neden olmaktadır. Bu da kurumsal koleksiyon geliştirme politikasının değişmesine neden olduğu gibi, zaman zaman kullanıcıların olumsuz tepkilerine de neden olmaktadır. Çünkü ortak koleksiyon geliştirme politikası çerçevesinde, enformasyon merkezleri, “yasal ya da yasal olmayan bir anlaşmanın sonucu olarak, katılımcı kütüphaneler arasında dermenin, olanakların ve uzmanlıkların birlikte kullanımını gerekli kılacak kaynak paylaşımı”³ programını uygulamaya koymaktadırlar. Bunun sonucu olarak enformasyon merkezleri, karşılıklı olarak bir takım sorumluluk ve yükümlülüklerin altına girmektedirler. Bu alanda geliştirilen bütün politikaların amacı, katılımcı enformasyon merkezlerinin, anlaşmalar çerçevesinde belirlenen yükümlülüklerini etkin bir biçimde yerine getirmesini sağlamak ve diğer paydaş kurumların olası olumsuz gelişmelerden etkilenmelerini en aza indirmektir.

Enformasyon merkezleri arasında, temel olarak ortak koleksiyon geliştirmeden ziyade, var olan kaynakları daha etkin kullanabilmeyi amaçlayan işbirliği anlayışı, 19. yy’ın son çeyreğinde Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya çıkmıştır. 1885 yılında E. Mac R. B. Downs ve 1886 yılında Melvil Dewey *Library Journal*’da kütüphane işbirliği ve kütüphane koleksiyonlarının ortaklaşa kullanımı üzerine makaleler yayınlamışlardır (Pathak, 2004, s. 228). Bundan sonra kütüphanelerarası işbirliğine olan ilgi artarak devam etmiş ve 1880’li yıllarda American Library Association (ALA) “İşbirliği Komitesi” oluşturarak bir rapor hazırlamıştır. 1900’lü yılların başında Kongre Kütüphanesi (Library of Congress - LC) katılımcı kütüphanelere dağıtılan katalog kart sistemini, daha sonra da LC konu başlıklarını

² ODLIS -Online Dictionary for Library and Information Science. by Joan M. Reitz. 8. 7. 2009 tarihinde <http://lu.com/odlis/search.cfm>. adresinden erişilmiştir.

³ ODLIS...

hazırlamaya başlamıştır (Bostick, 2001, s. 128; Holley, 1975, s. 293). Bu çalışmalar, hizmetlerdeki verimliliği ve buna bağlı olarak kullanıcı taleplerini artırmaya başlamıştır.

İşbirliği alanındaki çalışmalar, enformasyon kaynaklarının depolanması, duplike yayınların dağıtımı, gazete ve diğer araştırma kaynaklarının yeniden üretimi, sorumluluk alanlarındaki araştırma materyallerinin koordinasyonu, özel koleksiyonun gelişimi, bölgesel dokümanların ve gazete merkezlerinin organizasyonu ile kullanıcıların kütüphanelerarası ödünç verme ve belge sağlama hizmetlerinden yararlanması için gerekli entegre sistemlerin geliştirilmesi gibi diğer enformasyon hizmetleri alanlarına doğru genişlemeye başlamıştır (Scigliano, 2002, s. 393; Kittel, 1975, s. 246).

ABD’de ilk başta ulusal düzeyde başlatılan bu çalışmalar, daha sonra uluslararası bir boyut kazanmaya başlamış ve enformasyon hizmetleri alanındaki standartların gelişiminde öncü rolü oynamışlardır. Daha çok enformasyon merkezlerinin sahip oldukları koleksiyonu ortaklaşa kullanmayı hedefleyen ve bu amaçla yürütülen altyapı çalışmaları işbirliğinin ilk adımını oluşturmuştur. Bu çalışmalar, aynı zamanda enformasyon merkezlerinin kaynaklarını ortaklaşa kullanmasını sağlayacak kavramsal yapının gelişimine ve uygulamaların yaygınlaştırılmasına olanak sağlamıştır. Bütün bunların sonucu işbirliği, kütüphanelerarası ödünç verme, işbirliğine dayalı koleksiyon yönetimi, stokların paylaşılması, ortak kataloglama, otomasyon kolaylıkları, ağ erişimi, personel eğitimi, lobicilik gibi birçok işlevi yerine getirmek amacıyla kütüphaneler arasında yapılan ortaklaşa düzenlemeleri kapsamaya başlamıştır.⁴

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ülkeler birbirlerine ekonomik ve teknolojik üstünlük sağlayabilmek amacıyla bilimsel çalışmalara daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bunun sonucu, bilimsel yayın artışında ve bu yayınlara olan talepte önemli artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca bilgiye olan talep sadece bilimsel alanla sınırlı kalmamış, toplumsal yaşamın bütün alanları bilgi temelli bir örgütlenme içerisine girmiştir. Bir başka deyişle, bireylerin toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılabilmeleri için ne kadar bildikleri ve bunu faaliyetlerine nasıl aktarabildikleri önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu da doğal olarak enformasyon hizmetlerine ve bu bağlamda da kurumlarına olan talebi artırmıştır.

⁴ ODLIS...

Enformasyon merkezleri hem yayın, hem de bu yayınlara olan talep artışları karşısında daha önce verdikleri hizmetlerin yetersizliğini keşfetmeye başlamışlardır. İşbirliği çalışmalarında sadece var olan kaynakların ortak kullanımının yeterli olmadığını, aynı zamanda koleksiyonun gelişimi konusunda da birlikte hareket etmenin bir zorunluluk haline geldiğini fark etmişlerdir. Bunun sonucu olarak kütüphane ortaklıkları ve konsorsiyum kavramları enformasyon hizmetleri alanında tartışılmaya başlanmıştır. Karşılıklı yardım ve fonksiyonları yerine getirmek üzere enformasyon merkezleri tarafından kaynak ve masrafların paylaşımında işbirliği sağlamak amacıyla oluşturulan ortaklıklar⁵ 1943 yılında ALA tarafından hazırlanan kütüphane terimleri sözlüğünde, ortak kitap seçimi kavramı çerçevesinde ele alınmıştır (Holley, 2003, s. 698).

Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren ortaklıktan ziyade konsorsiyum oluşumunun ön plana çıktığı görülmektedir (Giardano, 2003, s. 1613). Konsorsiyum kavramı birlik ve ortaklık olarak kütüphanecilik ilkelerinde genellikle işbirliği, eşgüdüm ve birlikte çalışma kavramları tarafından kuşatılmıştır (Pathak, 2004, s. 228; Bashirullah, 2006, s. 104).

En az iki bağımsız kütüphane ve/veya kütüphane sistemleri tarafından yasal anlaşmalarla kurulan ve kaynak paylaşımını amaçlayan konsorsiyumlarda, konsorsiyumların niteliğine göre etkinlik alanları değişmekle birlikte, genellikle ortak koleksiyon geliştirme, eğitim ve öğretim, koruma, merkezi hizmetler, kütüphane otomasyon hizmetlerine yönelik ağ bağlılığı, sistem desteği, görüş alışverişi, kataloglama için gerekli yönetsel destek, kütüphanelerarası ödünç verme, toplu listelerin oluşturulması, ortak satın alma gibi hizmetleri içermektedir. İçerik sağlayıcıları ile anlaşarak kaynak alımlarında indirimler sağlanması da konsorsiyumun temel amaçları arasında yer almaktadır.⁶ Konsorsiyum, karşılıklı yararlar için kütüphane işbirliğini gerektiren örgütlenmeyi gerekli kılar ve üye kütüphanelerin kaynak paylaşımına önderlik eder (Alberico, 2002, s. 63; Dougherty, 1988, s. 289). Ayrıca bazı enformasyon merkezleri tek başlarına göze alamayacakları büyük ölçekli projelerin riskini paylaşmak amacıyla da, konsorsiyum oluşumlarına gitmektedirler (Hirshon, 1999, s. 125).

⁵ Harrod's Librarians'...

⁶ Harrod's Librarians'...

Konsorsiyumların ortaya koyduğu geniş kapsamlı bu hizmet alanları, doğal olarak üye kütüphanelerin kurumsal olarak yürüttükleri politikaların değişmesine ve çıkar ilişkisine dayanan ama aynı ölçüde birbirine bağımlı hizmet uygulamalarını da beraberinde getirmiştir. Sürekli bir toplumsal ve teknolojik değişim ortamında, ekonomik zorlamalar, enformasyon merkezlerine daha iyi ve daha farklı hizmet sunmak için konsorsiyumlarda yer almayı zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden, ortaklık stratejileri kütüphane politikalarının can alıcı noktalarını oluşturmaktadır (Ching, 2003, s. 304).

Enformasyon hizmetlerinde, basılı kaynakların etkin olduğu dönemlerde konsorsiyumların yukarıda tanımlanan amaç ve işlevleri arasında en öncelikli konuların başında ortak koleksiyon gelişimi ve bu çerçevede de kaynak paylaşımının sağlanması gelmektedir. Ortak koleksiyon gelişiminde temel amaç, konsorsiyum kapsamında alınması düşünülen kaynakların sadece bir üye tarafından alınmasını ve diğer merkezlerin kullanıcılarının da bu kaynaktan yararlanmasını sağlamaktır (Chan, 2002, s. 14). Bu sayede enformasyon merkezleri hem sınırlı bütçe olanaklarını daha olumlu ve verimli bir şekilde kullanabilecek, hem de kullanıcılarının taleplerini daha fazla karşılayabilecektir. Doğal olarak böyle bir oluşum bazı yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce enformasyon merkezleri, konsorsiyum kapsamında almakla yükümlü oldukları yayınların aboneliklerine diğerlerine danışmadan ve onların oluru alınmadan istedikleri gibi son veremeyeceklerdir. Ayrıca üye bütün kurumlar kendi enformasyon altyapılarını, gerekli bibliyografik denetim araçlarını ve teknolojik yatırımlarını konsorsiyumun belirlediği standartlar ve tanımlamalar çerçevesinde gerçekleştireceklerdir. Etkin ve standart bir altyapı oluşturulamazsa, enformasyon kaynaklarına erişimde büyük güçlüklerle karşılaşılacak, konsorsiyumdan beklenen yarar istenilen düzeye çıkarılamayacaktır. Burada konsorsiyum yönetimine de büyük sorumluluklar düşmektedir. Her şeyden önce konsorsiyum yönetimi standartların oluşturulması, altyapı koşullarının belirlenmesi, üye kurumlar arasında, bibliyografik denetim araçlarının oluşturulması, kütüphanelerarası ödünç verme, ödemelerin yapılış biçimi, kurallara uymayanlara nasıl yaptırımlar getirileceği vb. konularda rehberler hazırlamak, yol haritaları belirlemek ve gerekli her türlü eğitim ortamını oluşturmakla yükümlüdürler.

Konsorsiyum kapsamında ortak koleksiyon geliştirmede enformasyon merkezleri açısından bazı sorunların yaşanması da olasıdır. Her şeyden önce enformasyon merkezleri, konsorsiyum kapsamında aboneliklerine son vermek zorunda

kalacakları yayınlar konusunda şüpheli davranabileceklerdir. Çünkü hem kendi kullanıcılarının tepkilerinden çekinmektedirler, hem de yayını satın alacak diğer kurumun bu yükümlülüğünü ne kadar yerine getirebileceği konusunda bazı şüpheleri oluşabilecektir. Ayrıca kullanıcılar daha önce kendi kurumlarından ilgili yayına daha güvenli ve kısa zamanda erişebilirlerken, bu uygulama ile birlikte diğer merkezlerden belgenin gelmesi için beklemek zorunda kalacaklardır. İşin içerisine kütüphanelerarası belge sağlama hizmetlerine başvurma gibi ek işlemler girmektedir. Bundan dolayı enformasyon merkezleri, kullanıcılar tarafından çok fazla talep edilen temel süreli yayınların aboneliklerinin sona erdirilmesi konusunu şüpheyle yaklaşırlar ve bu alandaki uygulamalarını daha az kullanılan yayınlar üzerinde gerçekleştirmeyi tercih ederler. Konsorsiyumlar kurumsal düzeydeki koleksiyon gelişim kültürünü değiştirmekte ve koleksiyon yönetici/seçicilerinin kullanıcıları ile olan ilişkileri yeni yapılanmadan etkilenmektedir. Bu, ortaklığın karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan biridir (Dannelly, 1998, s. 39). Çünkü kullanıcılar, talep ettikleri yayınların konsorsiyum kapsamındaki diğer merkezlerden biri tarafından satın alındığı için alınmayacağı yönündeki yanıtta hoşnut olmayacak, bu da daha önce geliştirilmiş olan olumlu ikili ilişkileri olumsuz olarak etkileyecektir.

Konsorsiyum kavramının gittikçe yaygınlaşması ve uluslararası ölçekte birçok ülkede uygulama olanağı bulması, bunların oluşturulması yönündeki tartışmaları artırmış ve bir takım farklılıkları beraberinde getirmiştir. Bazı konsorsiyumlar bölgesel, ulusal vb. coğrafi temelli bir örgütlenme modelini tercih ederlerken, birtakım konsorsiyumlar da tıp, mühendislik gibi konu bazlı; ya da halk, üniversite, araştırma kütüphaneleri gibi enformasyon merkezlerinin türlerine göre bir yapılanmayı tercih etmişlerdir (Shachaf, 2003, s. 94). Doğal olarak bu örgütlenme modellerinde ülkelerin coğrafi büyüklükleri, enformasyon merkezlerinin gelişmişlik düzeyleri ve sunulan hizmetlerdeki farklılıklar önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

Bununla birlikte bazı konsorsiyumlar hizmet temelli bir örgütlenme yapısını tercih etmektedirler. Bu çerçevede oluşturulan büyük ölçekli konsorsiyumlar, bilgisayar ortamına aktarılmış ve bütün teknik hizmetleri kapsayan işlemlerle, küçük boyutlu konsorsiyumlar ise kullanıcı hizmetleri ve günlük problemlerle ilgilidir. Sınırlı amaçlı konsorsiyumlar özel konu alanlarındaki işbirliği, kütüphanelerarası ödünç verme ya da referans ağ işletmeleri alanlarında etkinlik göstermektedirler (Bostick, 2001, s. 128).

Basılı yayıncılığın etkin olduğu dönemde geliştirilen konsorsiyumların işleyiş biçimlerine bakıldığında, her şeyden önce, hizmetlerin enformasyon merkezlerine bağımlı bir şekilde yürütülmek zorunda olduğu görülmektedir. Çünkü hizmetler üye merkezlerin koleksiyonlarına bağımlı olarak yürütülmek durumundadır ve bunların etkin kullanımı da buralardaki yapılanmalar ile bire bir bağlantılıdır.

İkinci önemli bir unsur da, üye merkezlerdeki kaynaklara erişim için güçlü bir enformasyon alt yapısının gerekli olmasıdır. Ne kadar güçlü bir ortak koleksiyon geliştirme programı uygulanırsa uygulansın, eğer üye merkezlerdeki kaynaklara erişimi sağlayacak bibliyografik denetim araçları oluşturulamazsa, sağlıklı bir konsorsiyumdan bahsedilemez. Nitekim konsorsiyumların yaygınlaştığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortak koleksiyon geliştirme ile birlikte kataloglama ve toplu listelerin oluşturulması, bibliyografik kayıtların elektronik ortama aktarılması gibi konulara ağırlık verilmesinin nedeni budur. Kütüphane kataloglarının ve süreli yayın listelerinin elektronik ortama aktarılması, kataloglara online erişim ve internetin gelişimi ile bunların yaygınlaşması (Dannelly, 1998, s. 39) konsorsiyum çalışmalarını önemli ölçüde kolaylaştırmış, hizmetlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamış hatta bu örgütlenme biçiminin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

Bu dönemde konsorsiyumlar, sınırlı bütçelerin en iyi şekilde kullanılmasında önemli bir araçtır. Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, yayın fiyatlarında normal enflasyonun çok üzerinde bir artış meydana gelmiştir. Örneğin ABD'de 1986-1990 yılları arasında tüketici fiyat endeksi sadece % 57 oranında artarken, dergi abonelikleri % 192 oranında artmıştır (Alberico, 2002, s. 64). Yine yayın fiyatlarındaki artış sonucu Almanya'da dergi aboneliklerinin sayısı 1989-1998 yılları arasında 95.000'den 81.000'e inerek % 15 oranında azalmıştır. Aynı süre içerisinde yapılan harcamalar % 63 oranında artmış ve yapılan harcamalar 19.6 milyon DM'dan 31.9 milyon DM'a çıkmıştır. 1999 yılında abonelik ücreti 4 milyon DM olan 2500 den fazla derginin aboneliğine son verilmiştir (Reinhardt, 2001, s. 68).

Enformasyon merkezleri bu olumsuz gelişmelere birlikte hareket ederek karşılık verebilmişler, ortak koleksiyon geliştirme ve kaynak paylaşımı programları ile bütçelerini ortak kullanarak daha da büyütebilmişlerdir (Balas, 1998, s. 42).

Ortak koleksiyon geliştirilmesi yönündeki bu çabalar ve kütüphanecilerin kullanıcı taleplerini karşılamada birçok enformasyon merkezinin kaynaklarını göz önünde bulundurma zorunluluğu, aynı dönemde koleksiyon yönetimi kavramını da

gündeme getirmiştir. Koleksiyon yönetimi; bu alandaki temel ilkelere başlayarak, enformasyon merkezlerinin koleksiyonlarının organizasyonu ve korunmasını, kullanıcıların öncelikli amaçları için gereksinimlerinin belirlenmesini ve kaynak sağlanmasında alternatif araçların saptanmasını amaçlayan bir oluşumdur.⁷ Ayrıca enformasyon hizmetlerinin çok merkezli bir sistem içerisinde yürütülmesinde koleksiyon yönetiminin işlevleri daha da artmaktadır. Koleksiyonun gelişimi, oluşumu, bu çerçevede gerekli politikaların hazırlanması, bibliyografların eğitilmesi, koleksiyonun analizi, kullanımı ve korunması gibi konular koleksiyon yönetimi kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Branin, 1998, ss. 4-5). Hizmetlerin yürütülmesinde diğer paydaş merkezlerin göz önünde bulundurulması süreci yanında, elektronik yayıncılığın gelişimi ve talep edilen bilgilerin bu ortamda kullanıma sunulması koleksiyon yönetimi kavramının önemini daha da artırmıştır. Enformasyon merkezleri, sahip oldukları sistemi etkin bir şekilde kullanmaya devam ederken, aynı zamanda elektronik ortamdaki bilgiye erişim konusunda da önemli adımlar atmaktadır. Bu da enformasyon merkezlerinde basılı ve elektronik kaynaklar olmak üzere bilginin depolanması, organizasyonu ve erişiminde ikili bir yapının oluşumuna neden olmaktadır.

Konsorsiyal oluşumlar çerçevesinde ortak koleksiyon geliştirme ve kaynak paylaşımı, kuramsal olarak, kullanıcılara daha fazla bilgi sunabilme açısından son derece cazip olmasına karşın, uygulama aşamasında bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Ortak koleksiyon geliştirme çalışmalarında çok fazla zaman ve çaba harcanması, işlemlerin pahalı gerçekleşmesi, paydaşlar arasındaki kaynakların erişiminde güçlü bir altyapıya gereksinim duyulması gibi etkenler söz konusudur. Bununla birlikte konsorsiyuma üye kurumların koleksiyon geliştirmede hangi alanlarda uzmanlaşacağı önemli bir sorundur (Wylie, 1999, s. 27). Ayrıca konsorsiyuma üye kurumlar, faaliyetlere ve harcamalara her zaman eşit düzeyde katkı sağlayamazlar, ancak hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanmak isterler. Bu da paydaşlar arasında bazı rahatsızlıklara neden olmaktadır (Holley, 1998, ss. 22-25).

Konsorsiyumda yönetim yapısının nasıl olacağı, hangi kuruma bağlı olarak çalışmalarını sürdüreceği, yönetimde kimlerin görev alacağı ve bunların nasıl seçileceği, üyeler arasında nasıl bir görev paylaşımının yapılacağı, harcamalar için kaynakların nereden elde edileceği gibi konular, bu tür örgütlenmelerde oldukça önemlidir.

⁷ Harrod's Librarians' ...

Konsorsiyumun sağlıklı yürütülmesi amacıyla belirlenen birçok ilke ve kural, enformasyon merkezlerinin güçlü kurumsal kimliklerini koruma kaygıları nedeniyle zaman zaman uygulanamamaktadır.

Enformasyon merkezlerinin bağlı olduğu üst kurumların, oluşacak masrafların karşılanması gibi konulardan rahatsızlık duymaları konsorsiyal oluşumları tehdit etmektedir. Bazı ülkeler bu sorunların çözümünü sağlamak amacıyla kamu kurumlarına bağlı örgütlenmeyi ön plana çıkarmışlardır. Örneğin konsorsiyumlar, Çin’de Eğitim Bakanlığı’nın, İsrail’de Ulusal Akademik Bilgisayar Merkezi’nin ve Avustralya’da Milli Kütüphane’nin denetimi altında faaliyetlerini sürdürmektedir (Shachaf, 2003, s. 97).

Elektronik yayıncılığın ortak koleksiyon geliştirmeye ve konsorsiyuma etkileri

Özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısında, enformasyon merkezlerinin koleksiyon geliştirme politikalarında ve bu amaçla konsorsiyal oluşumlara gitme yönündeki çabalarında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, belirtilen dönemde özellikle bilimsel yayınların fiyatlarındaki büyük artışlar nedeniyle, enformasyon merkezleri, birçok basılı yayının aboneliğine son vermek zorunda kalmıştır. Bu dönemde hem basılı süreli yayın fiyatlarının var olan enflasyondan daha fazla artması, hem de elektronik yayıncılığın hızla yaygınlaşması ve bir alternatif olarak sunulması, doğal olarak yeninin kabulü için “bir baskı unsuru yaratmak mı?” sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü yeni bilgi ortamının daha çabuk benimsenmesi için, mevcut sistemde birçok teknolojik dönüşümün sağlanması ve kütüphanecilerin dikkatlerinin bu yöne çekilmesi bir zorunluluktur. Nitekim elektronik yayıncılık, kütüphaneciler, enformasyon merkezleri ve kullanıcılar tarafından çok çabuk benimsenerek, koleksiyon gelişiminden konsorsiyonal örgütlenmelere kadar bilgi hizmetleri alanındaki hemen her şey yeni sisteme uygun hale getirilmeye başlanmıştır.

Bilişim ve iletişim teknolojileri, enformasyon hizmetlerinde ilk önce bibliyografik denetim araçlarının elektronik ortama aktarılmasında kullanılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren kütüphane katalogları, süreli yayın listeleri, *Index Medicus*, *Engineering Index* ve *Chemical Abstract* gibi bibliyografik kaynaklar elektronik ortamda yayımlanmaya ve kullanılmaya başlamıştır (Lancaster, 1982, ss. 54-55). Bu çalışmalar sonucu, MEDLARS ilk bilgisayar destekli enformasyon erişim sistemini

oluşturup, 1971 yılında online versiyonunu kullanıma açarken, DIALOG ilk online ticari veritabanını kullanıma sunmuştur. 1983 yılında Amerikan Kimya Kurumu (American Chemical Society) dergilerinin elektronik tam metinlerine erişim olanağı sağlarken (Tonta, 1997, s. 305), 1993 yılında elektronik olarak erişilebilen dergi sayısı 3.000'den fazladır (Thornton, 2009, s. 844). 2001 yılında ise bilgilerin % 93'ü elektronik ortamda üretilmeye başlanmıştır (Oğuz, 2006, s. 56). Artık bilimsel süreli yayınlardan kitaplara, tezlerden patentlere ve standartlara kadar hemen bütün bilgi kaynakları tam metin olarak elektronik ortamda hazırlanmaya ve kullanıma bu şekilde sunulmaya başlanmıştır. Doğal olarak bunda, elektronik yayıncılık yanında internetin gelişiminin de büyük rolü vardır. 1960 ve 1970'li yıllarda Dialog ve LexisNexis gibi uzak erişimli elektronik veritabanlarına telefon hatları üzerinden bağlantılar gerçekleştirilirken (Cotter, 2005, s. 23), 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bilginin elektronik ortamda erişimini sağlayan temel araç internet olmuştur.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin, bilgi ve bilgi kaynaklarının yayımı, depolanması ve erişiminde basılı yayın araçlarının yüzyıllar boyunca var olan hâkimiyetini ortadan kaldırması, doğal olarak enformasyon hizmetleri alanındaki bütün politika, uygulama ve örgütlenmelerin değişmesine neden olmuştur. Daha 1986 yılında elektronik yayıncılığın bilimsel dergiler ve mevcut sistem üzerindeki etkileri tartışılmaya başlanmıştır (Butler, 1986, s. 48). İlk değişim, bilginin yayımı ve buna bağlı olarak depolanması ve erişiminde ortaya çıkmıştır. Kâğıda dayalı basılı dönemde geçerli olan, hatta bir ölçüde bilgi kaynaklarının depolanmasında enformasyon merkezlerine bağımlılığı zorunlu kılan uygulamalar, elektronik yayıncılıkla birlikte sona ermeye başlamıştır. Yayın evleri elektronik ortamda hazırladıkları her türlü bilgi kaynağını, kendi web sitelerinden, satın alan merkezlerin sistemlerinden ya da üçüncü bir tarafın sunucusu üzerinden erişime sunmaya başlamışlardır.

Bilginin depolanması ve erişiminde yaşanan bu değişim doğal olarak onun pazarlanması, abone olunması sürecini de değiştirmiştir. Basılı kaynakların etkili olduğu dönemlerde enformasyon merkezleri, kullanıcılar tarafından çok tercih edilen ve uluslararası ölçekte bilim çevrelerinde genel kabul görmüş yayınlara abone olmayı tercih ederlerken ve koleksiyon gelişim uygulamalarını bu yönde oluştururlarken, yayın evleri ve aracı firmalar da sistemlerini yayınların tek tek pazarlanması üzerine kurmuşlardır. Elektronik yayıncılıkla birlikte ise, yayınevleri yayınlarını tek tek

pazarlama yerine, tümünü kapsayacak ya da konu ayrımı temelinde bir paket halinde sunmaktadırlar. Bu aynı zamanda kütüphaneciler tarafından da tercih edilen bir sistem olmuştur. Çünkü bu uygulama kütüphanecileri eski dönemlerde oldukça zaman ve emek gerektiren tek tek dergi abonelikleri modelinden kurtarıırken, kullanıcılara da daha önceden erişemedikleri birçok yayına erişebilme olanağı sağlamıştır (Chan, 2002, s. 15). Bu gelişmeler, aynı zamanda ortak koleksiyon geliştirme politikaları ile konsorsiyumların amaç ve işlevlerinin de değişmesine neden olmuştur. Basılı yayıncılık döneminde, ortak koleksiyon geliştirme programının temel amacı, bilimsel yayının sadece bir merkez tarafından satın alınarak olası duplikasyonları engellemek iken, yeni sistemde bu bakış açısı hemen hemen tümüyle terk edilmiştir. Konsorsiyumların yeni hedefi, yayın evleri ve diğer elektronik yayın pazarlamacıları tarafından kendilerine sunulan “bilimsel yayın paketleri” üzerinde ne kadar fiyat indirimi sağlanabileceği üzerine odaklanmaktadır. Konsorsiyumlar, kaynak paylaşım programlarını fiyatlandırma üzerine odaklandırmakta, ortak koleksiyon gelişim programının “tek yayın” “tek merkezde” ilkesi yerine, teklif edilen paket kaç merkez tarafından satın alınırsa, ne kadar fiyat indirimi sağlanacağı ilkesini benimsemektedir. Yeni ilkelerde dijital ortamda daha fazla kullanıcıya daha fazla bilgi kaynağının demokratik bir biçimde ulaştırılması yer almaktadır. Dijital enformasyonun paylaşılması ve erişimi yeni konsorsiyum anlayışının birinci karakteristiğini oluştururken, kurumsal koleksiyonun kullanılmasını sağlayacak elektronik belge dağıtımı ve çevrimiçi katalogların oluşturulması gibi unsurlar da ikinci karakteristiğini oluşturmaktadır.

Bu gelişmeler taraflar açısından da cazip gözükmemektedir. Kütüphaneciler daha önceki koleksiyon gelişim politikalarının zahmetli ve bir o kadar da emek gerektiren işlemlerinden kurtularak, daha fazla yayını kendi aracı rollerine fazla gereksinim duyulmadan, kullanıcılarının hizmetine sunabilme avantajını elde etmişlerdir. Hatta klasik koleksiyon geliştirme dönemlerine göre, daha az çaba sarf etmelerine rağmen, kullanıcılar tarafından daha fazla takdir edilmektedirler. Kullanıcılar ise, bağlı buldukları enformasyon merkezlerine gitmeden ofis, ev vb. mekânlardan bilgisayarları aracılığı ile daha fazla bilgiye erişebilmenin mutluluğunu yaşamaktadırlar. Hatta bilgisayar ortamında, daha önce sadece enformasyon kaynaklarının bibliyografik verilerine ulaşabilirken şimdi makalelerin, kitapların, patentlerin, standartların vb. tam metinlerini, görüntülerini, seslerini elde edebilmektedirler.

Yayıncılar ve diğer pazarlamacılar açısından ise durum çok daha farklıdır. Konsorsiyum ilk başlarda yayıncılar açısından bir baş belası olarak algılansa da, pazarlama sürecinde daha az insanla ilişki kurmaları ve müşteri niteliğini daha iyi görebilmeleri nedeniyle, yeni sistemi daha fazla tercih eder hale gelmişlerdir (Chan, 2002, s. 16). Yayıncılar, yayınlarını bir paket halinde, konsorsiyuma üye kurumlarla ayrı ayrı görüşmeden ve fazla bir çaba sarf etmeden pazarlayabilmektedirler. Ayrıca yayınevleri, basılı yayın döneminde fazla tercih edilmeyen yayınlarını bu paketler içerisinde pazarlayabilme olanağına da kavuşmuşlardır. Böylece bütün yayınlar müşterilerle daha rahat buluşabilmektedir. Bir başka deyişle, daha önce fazla tercih edilmeyen bilimsel yayınlara bile, kullanıcılar tarafından daha rahat bir şekilde ulaşılabilmektedir. Basılı yayıncılık döneminde, bilim çevrelerince genel kabul görmüş yayınlar dışında, diğer yayınlara erişimin, özellikle sınırlı bütçe olanaklarına sahip ülkelerde, neredeyse olanaksız olduğu düşünülürse, elektronik yayıncılığın sunduğu avantajlar daha iyi anlaşılacaktır.

Bu gelişmeler, aynı zamanda konsorsiyumların oluşturulmuş gerekçelerini de dönüşüme uğratmıştır. Ortak koleksiyon geliştirme, kataloglama, standartlar oluşturma, belge sağlama, ödünç verme ve kaynak paylaşımı gibi çok amaçlı işlevsellik yerine, satın alma temel ilkesi doğrultusunda hareket eden bir yapı ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak günümüzde oluşturulan birçok konsorsiyum “satın alma kulübü” olarak adlandırılmaktadır (Hirshon, 1999, s. 393).

Yayın evleri ve ilgili pazarlama şirketleri ile yapılan lisans anlaşmaları gereğince göreceli olarak daha ucuza daha fazla yayına erişimin sağlanması, fiziksel bir depolama sorununun olmaması, kütüphaneci ve kullanıcılara cazip gelmektedir. Ancak lisans anlaşmalarının genellikle kiralama yöntemiyle yapılması ve/veya enformasyon merkezlerinin daha ucuz olması nedeniyle böyle anlaşmaları tercih etmeleri, yapılan anlaşma çerçevesinde yayınların tam metinlerinin geriye dönük erişiminin (5, 10 yıl gibi) sınırlı olması, gelecek dönemlerde birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Örneğin bir yayın evi ile yapılan anlaşma sona erdiğinde, kullanıcılar birgün önce erişebildikleri yayınlara ertesi gün erişemez hale geleceklerdir. Ya da bir yıl önce erişilebilen yayınlar, yayınevi ve/veya pazarlama şirketleri ile anlaşma devam etse dahi, yıl kısıtlaması nedeniyle, gelecek dönemde erişilemez hale gelecektir. Aynı şekilde yayınevi değişen bilimsel dergiler, farklı yayın paketleri içerisine transfer olduklarından

geriye dönük erişimlerinde sorunlar yaşanmaktadır. Enformasyon merkezlerinin, veritabanlarına hemen her yıl, geçmiş dönemdeki koşullarla abone oldukları (kiraladıkları) göz önüne alındığında, yayınların geriye dönük erişiminde gelecek dönemlerde daha fazla sorunla karşılaşılabilir. Basılı kaynakların aboneliklerinde mülkiyet temelli bir uygulama geçerli olduğundan, satın alınan yayına yönelik her türlü tasarruf enformasyon merkezlerine aitti ve aboneliklerine son verilse bile, geriye dönük erişim her zaman olanaklıydı.

Elektronik yayıncılık döneminde, koleksiyon geliştirme sürecinde konsorsiyum oluşumlarının en fazla tercih edilme nedenlerinin başında, ürünlerin ücretlendirilmesi konusunda yapılacak pazarlıklar gelmektedir. Özellikle süreli, monografik vb. birçok bilimsel esere sahip yayın evleri, enformasyon merkezleri ve konsorsiyumlar karşısında güçlü bir tekel konumundadırlar. Bilimsel yayınların niteliğinden dolayı, bunların teklik arz etmesi ve başka ürünlerle ikame edilememesi, yayın evlerinin konumlarını ve pazarlık güçlerini artırmaktadır. Yayınevleri, elektronik yayın pazarına girmek için, geleneksel basılı yayıncılık yatırımlarını ve alt yapılarını terk ederek yeni teknolojik yatırımlara yönelirken, aynı zamanda daha önceki gelirlerini korumayı hedeflemektedirler. Enformasyon merkezleri ve konsorsiyumlar ise, daha az parayla daha fazla bilgiyi kullanıcılarına sağlama çabası içerisindedirler (Alberico, 2002, 70). Bundan dolayı enformasyon merkezleri, özellikle elektronik yayıncılık döneminde, yayınevleri ile mücadele edebilmek ve daha güçlü bir pazarlık ortamı yaratabilmek amacıyla konsorsiyum oluşumlarına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Enformasyon merkezleri, konsorsiyum oluşumlarını yerel ölçekte sınırlı tutmamış, daha güçlü kurumsal yapı geliştirebilmek için 1997 yılında Uluslararası Kütüphane Konsorsiyumları Birliği'ni (International Coalition of Library Consortia-ICOLC) kurmuşlardır (Pathak, 2004, s. 229). Bu birliğe birçok ülkede oluşturulmuş yaklaşık 150 konsorsiyum üyedir (International Coalition of Library Consortia-ICOLC). Bu da yayınevleri ve/veya pazarlamacılarla konsorsiyumlar arasındaki ilişkilerin boyutlarını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, elektronik yayıncılık döneminde konsorsiyumların hızla yaygınlaşmasının nedenini sadece bunların pazarlık gücünün artmasına bağlamak yanıltıcı olur. Geleneksel yayıncılık dönemlerinde enformasyon merkezleri konsorsiyumlarda yer alabilmek için çok daha fazla emek sarfetmek ve katkı sağlamak zorunda idi. Çünkü konsorsiyumlar ve üye merkezler ortak

oluşturulacak koleksiyonun etkin erişimini ve daha fazla kaynak paylaşımını sağlamakla yükümlüdürler. Günümüzdeki konsorsiyumlar, daha çok “satın alma” ve “pazarlık gücü” temelinde örgütlendiklerinden, üye sayıları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca enformasyon merkezlerinin, fazla çaba sarf etmeden ve katkı sağlamadan yayınları daha ucuza almaları, doğal olarak konsorsiyum örgütlenmelerini daha çekici hale getirmektedir.

Elektronik yayıncılıkla birlikte, kamuoyunda oluşan önemli düşüncelerden biri de, geçmişe göre, enformasyon kaynaklarına daha ucuza sahip olunduğu ve erişilebildiğidir. Kullanıcıların geçmişe göre, daha fazla bilgi kaynağına çok daha kısa zamanda erişebilmesi, hatta aynı anda birçok kişinin aynı yayından yararlanabilmesi, bu düşüncelerin gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Moothart, 1995, s. 62). Burada üzerinde durulması gereken, elektronik yayınların sağlanmasında, geriye dönük arşivlemeyi olanaklı kılan satın alma modelinin mi, ya da belirli bir dönemi kapsayan lisans anlaşmalarının mı tercih edildiğidir. Ayrıca ürünlerin kullanıma nasıl sunulacağı, aynı anda kaç kullanıcının veritabanından yararlanabileceği, geriye dönük kullanımda ve tam metin erişimde ne tür sınırlamaların yapılacağı gibi unsurlar da önemlidir (Cotter, 2005, s. 26). Yayınevleri ve/veya pazarlama kuruluşları konsorsiyumlara veya enformasyon merkezlerine, farklı ücretlendirme modelleriyle birçok değişik seçenek sunmaktadır. Ücretlerin ve kullanımın niteliği tercih edilen seçeneklere göre değişmektedir. Ayrıca üniversitelerin öğretim elemanı ve öğrenci sayıları ile kütüphane büyüklükleri, fiyatlandırmayı etkileyen diğer unsurlardır. Kullanıcı sayıları arttıkça lisans anlaşmalarındaki fiyatlar da artmaktadır. Örneğin Türkiye'deki bir üniversite kütüphanesi, ANKOS kapsamında 34.000 elektronik kitaba sahip Ebrary veritabanına, yıllık lisans anlaşması karşılığında, 34.000 ABD Doları öderken, tümüyle satın alma modeli (içerik satın alma modeli) karşılığında Springer yayınevinin 2005-2007 yılları arasındaki 9.000 kitabı için 242.542 Avro ve 2008 yılına ait 4.983 kitabı için de 76.194 Avro ödemiştir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, kiralama ve içerik satın alma modellerinde farklı fiyatlandırmalar söz konusudur. İçerik satın alma modelinde, kiralama yöntemine göre daha yüksek fiyat ödenmektedir. Bunlara ek olarak, kiralama yöntemine dayalı lisans anlaşmaları, birçok kitaba erişim olanağı sağladığından, bazı enformasyon merkezlerine, azalan koleksiyonlarını artırmaları açısından önemli avantajlar sağlamaktadır (Walters, 2006, s. 25).

Elektronik yayıncılık, koleksiyon geliştirme ve bunlara yönelik uygulamalarda yarattığı bütün bu değişiklikler yanında, telif haklarından, daha farklı nitelikteki insan gücüne, bilginin bilginin erişimi, yayımı ve depolanmasından, ülkelerin enformasyon altyapılarına kadar birçok farklı sorunun yeni baştan ele alınmasına neden olmuştur. Yeni süreçte, elektronik yayınların sağlanmasına yönelik anlaşmalarda, telif haklarının korunması, bilgi güvenliğinin sağlanması gibi unsurlar çok daha önemli hale gelmişlerdir. Elektronik ortamdaki bilginin kural dışı kullanımını engellemek ve bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla anlaşmalarda düzenlemeler yapılmakta ve taraflara karşılıklı bir takım yükümlük, sorumluluk ve yaptırımlar yüklenmektedir.

Tamamen teknolojiye bağımlı bilgi erişim ortamı, aynı zamanda bu alanlarda uzmanlaşmış nitelikli insan gücü sorununu da gündeme getirmektedir. Bireyler daha önce temel bilgi depolama ve erişim araçlarını kullanırlarken, günümüzde daha karmaşık bilgi yönetim tekniklerini kullanmaktadırlar (Stern, 2003, s. 1138). Enformasyon uzmanları yıllar boyu süren çalışmalarında mesleki deneyimler elde ederlerken ve bunları diğer meslektaşlarına aktarırlarken, yeni bilgi erişim ortamı, çok daha fazla teknolojik uzmanlık bilgisini zorunlu kılmaktadır. Bu da doğal olarak konsorsiyumların, hatta bir ölçüde yayın sağlayıcılarının, sorumluluklarını artırmaktadır. Konsorsiyum oluşumlarında uzman paylaşımı, personelin ve kullanıcıların eğitimi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Bhattacharya, 2004, s. 166).

Burada üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri, ülkelerin teknolojik altyapılarıdır. Enformasyon merkezleri ve onların örgütleri, elektronik bilgiye erişim konusunda ne kadar çaba sarf ederlerse etsinler, eğer ülkede sağlıklı internet bağlantısını gerçekleştirecek güçlü bir telekomünikasyon altyapısı yoksa bunun gerçekleşmesi pek olanaklı değildir. Multimedya araçlarının ve buna bağlı görsel işitsel materyallerin hızla yaygınlaşması, telekomünikasyon altyapısının önemini daha da artırmaktadır. Doğal olarak bu, enformasyon merkezlerinin ve onların örgütlerinin üstesinden gelebileceği bir sorun değildir. Sorun ancak siyasi iktidarların güçlü desteği ve ulusal ölçekli yatırımlarıyla çözümlenebilir (Kenan, 1975, s. 186).

Elektronik yayıncılık ve dijital kütüphaneler bilginin sağlanması, depolanması, organizasyonu ve yayımı ile ilgili eski uygulamaları ortadan kaldırırken (Gerenimo, 2005, s. 426) aynı zamanda yeni araştırmalara daha fazla katkı sağlamak ve yaşam boyu öğrenmeyi yaygınlaştırmaktadır (Greenstein, 2000, s. 291). Bütün bu gelişmeler,

kütüphanecilerin mevcut koşullarda rollerinin ne olacağını ve hangi niteliklere sahip olması gerektiğini gündeme getirmektedir (Tenopir, 2003, s. 615).

Enformasyon hizmetleri alanındaki bütün bu değişimler, her türlü örgütlenmenin ve bu çerçevede konsorsiyumların oluşumlarının yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır. Konsorsiyumların misyonlarının ve vizyonlarının ne olacağı, üyelerin kimlerden oluşacağı ve bunlar arasında görev paylaşımının nasıl yapılacağı oldukça önemlidir. Yayın sağlayıcı kuruluşlarla yapılacak lisans anlaşmalarında, bütün üyeler adına mı hareket edileceği ya da her üye ile ayrı ayrı sözleşme imzalanmasının mı tercih edileceği gibi unsurlar da göz önünde bulundurulması gereken diğer konulardır (Hirshon, 2001, s. 152). Bütün bunlar, her oluşumun kendi koşullarını yarattığını, eylem için birçok seçenek bulunduğunu ve içinde bulunulan duruma en uygun olanın tercih edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Türkiye'de ortak koleksiyon geliştirme ve konsorsiyum çalışmaları

Türkiye'de basılı yayıncılığın etkin olduğu dönemler için, birçok gelişmiş ülkede ortaya çıkan ortak koleksiyon geliştirme çalışmalarından ve bu çerçevede oluşturulan konsorsiyal örgütlenmelerden söz etmek neredeyse imkânsızdır. Hatta böyle bir kavramın enformasyon hizmetleri alanında çalışanların gündemine bile gelmediğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, işbirliği kapsamında değerlendirilebilecek etkinliklerin sayısı son derece sınırlıdır ve bunlar ortak bir çabadan ziyade bazı kurumların özverili çabaları sonucu gerçekleştirilmiştir. Örneğin Türkiye'deki bilimsel süreli yayınları ve bunların buldukları enformasyon merkezlerini saptamak amacıyla 1970'li yıllarda yürütülen süreli yayınlar toplu katalog çalışmaları tamamen TÜBİTAK/TÜRDOK'un inisiyatifi ile yürütülmüştür. Bütün il ve bölgeleri kapsayacak şekilde planlanan bu proje, yeterli işbirliği ortamının oluşmaması sonucu belirlenen kapsamda tamamlanamamıştır. Ankara ve İstanbul Süreli Sayınlar Toplu Katalogları hazırlanarak kamuoyu ile paylaşılırken, İzmir Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu ise hazırlandığı halde yayınlanamamıştır. Diğer il ve bölgelere yönelik çalışmalara ise hiçbir zaman başlanamamıştır (Toplu, 1991, ss. 244-247).

Türkiye'de ortak koleksiyon geliştirme ilkeleri çerçevesinde ve konsorsiyal örgütlenme biçiminde olmasa da, üniversite kütüphanelerinin süreli yayın harcamalarını

azaltmak ve akademik çalışmalara destek olmak amacıyla, 1984 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi kurulmuştur (Tuncer, 1986, s. 34). Bütçelerinin büyük çoğunluğunu süreli yayınlara ayıran üniversite kütüphanelerinin bu yükten kurtulmasını, kitap ve görsel işitsel materyallere daha fazla kaynak ayırmasını hedefleyen merkezin, abone olduğu uluslararası bilimsel süreli yayın sayısı yıllar içerisinde sürekli artarak 1991 yılında yaklaşık olarak 9.500'e ulaşmıştır. 1991 yılında Türkiye'deki 29 üniversite kütüphanesinden sadece ODTÜ Kütüphanesi 1.943 ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi de 1.547 bilimsel süreli yayına abonedir. Geriye kalan 27 üniversite kütüphanesinin 5'inin 1000 ile 1459, 6'sının 500 ile 883 ve 16'sının da 34 ile 488 arasında süreli yayına abone olduğu görülmektedir (Toplu, 1992, s. 94). Üstelik bu dergilerin önemli bir kısmının Türkçe süreli yayınlar olduğu dikkate alındığında YÖK Dokümantasyon Merkezi'nin 1991 yılında 9.500'e yakın uluslararası bilimsel süreli yayına abone olması önemli bir gelişmedir. YÖK Dokümantasyon Merkezi faaliyette olduğu 1984-1996 yılları arasında ulusal ölçekte Türk bilim insanlarına bilgi tarama ve belge sağlama konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur (Tuncer, 1988, s. 58).

YÖK Dokümantasyon Merkezi'nin çalışmaları zaman içerisinde ortak koleksiyon geliştirme ve konsorsiyal oluşumlara dönüştürülemediği gibi, üniversite kütüphanelerinin süreli yayın aboneliklerindeki duplikasyonların önlenmesine de katkı sağlamamıştır. Örneğin Tonta (1999, s. 500) tarafından yapılan bir çalışmada, Ankara'da birbirine yakın mesafedeki Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), Bilkent, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi kütüphanelerinin 1997 yılında abone oldukları fiyatı beş bin doların üzerindeki 30 derginin aboneliklerinde önemli duplikasyonların olduğu vurgulanmaktadır. ULAKBİM bu söz konusu 30 derginin tümüne abone iken ODTÜ 21'ine, Hacettepe 18'ine ve Bilkent Üniversitesi de 8'ine abonedir ve bu aboneliklerin karşılığında binlerce ABD doları ücret ödenmektedir. Aynı şekilde *Index Medicus*, *Science Citation Index (SCI)* gibi ikincil kaynakların satın alınmasında da enformasyon merkezleri arasında birçok duplikasyon söz konusudur.

1990'lı yılların başında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte YÖK Dokümantasyon Merkezi'nin süreli yayın abonelikleri 1992 ve 1994 yıllarında kısmen ve 1995 yılında tümüyle kesintiye uğramış ve kurum işlevsizleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu kurumun Tez Birimi dışındaki bütün hizmet ve kaynakları 1996 yılında TÜBİTAK'a devredilmiş ve onun bünyesinde yürütülmekte olan enformasyon hizmetleri ile

birleştirilmiştir. ULAKBİM adı ile yeniden örgütlenen, iki kurumun bilgi, deneyim ve hizmetlerini bir araya getiren bu yeni oluşum aynı zamanda belge sağlama, elektronik bilgiye erişim ve bunun altyapısının oluşturulması anlamında Türkiye'deki enformasyon hizmetlerine önemli katkılar sağlamıştır. ULAKBİM tarafından, 1997

yılında *Ulusal Akademik Ağ (ULAKNET)*'in kurulması, elektronik bilginin erişiminde önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur. ULAKNET üniversiteler, araştırma merkezleri ve üniversitelerle işbirliği içerisinde olan diğer araştırma kurumları (içerik sağlayıcı kamu kurumları) arasında bir bilgisayar ağı kurarak, ulusal ve uluslararası düzeyde internet üzerinden erişim sağlamıştır (Dünden Bugüne ULAKNET). ULAKBİM ve ULAKNET'in kuruluşundan sonra Türkiye'de elektronik ortamdaki bilgiye erişim hızla yaygınlaşmaya başlamış, bu da konsorsiyal oluşumlara zemin hazırlamıştır.

Türkiye'de konsorsiyum oluşturulması yönündeki ilk girişimler de, ULAKBİM tarafından başlatılmıştır. 1997 yılında, Academic Press (AP) yayıneviyle ilişkiye geçilmiş ve bu yayınevi tarafından çıkarılan 174 dergide yer alan makaleleri içeren IDEAL (International Digital Electronic Access Library) veritabanı, deneme amacıyla internet üzerinden ULAKBİM, Bilkent, ODTÜ ve Hacettepe kütüphanelerinin hizmetine açılmıştır. Konsorsiyum oluşumunu gerçekleştirmek ve bu konuda paydaş olabilecek kurumları bilinçlendirmek amacıyla ULAKBİM tarafından Ankara'da 14 Kasım 1997 tarihinde "Elektronik Bilgi Kaynaklarının Kullanımında İşbirliği" konulu toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya, üniversitelerin kütüphanelerden sorumlu 115 rektör yardımcısı ile kütüphane ve dokümantasyon daire başkanları katılmıştır. Toplantı sonucunda, öğretim üyeleri ve araştırmacıların elektronik ortamdaki bilgiden etkin bir şekilde yararlanması ve ULAKBİM'in bu çalışmalara öncülük etmesi konularında görüş birliğine varılmış, ancak yeterli ekonomik ve kurumsal destek sağlanamadığından girişim başarıya ulaşamamıştır (Tonta, 2001, ss. 295-296). ULAKBİM'in yeterli ekonomik gücünün olmaması, idari nedenlerden doğan aksaklıklar, çalışmalarını yürütecek yasal örgütsel yapının eksikliği, paydaş olması düşünülen kurumların bu konularda yeterli bilgi birikimi ve bilincinin bulunmaması konsorsiyum girişiminin başarısızlığında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'deki mali sistemin kurumsal

harcamalarda getirmiş olduğu kuralların, ortak ödemelere ve bu tür kaynak aktarımına izin vermemesi, girişimi olumsuz etkileyen bir başka unsurdur.

Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS)

ULAKBİM tarafından başlatılan konsorsiyum girişimi başarısızlığa uğramasına rağmen, ortaya çıkan bilgi birikimi ve bilinç, kısa bir süre sonra yeni bir oluşumun temelini atılmasına olanak sağlamıştır. Bu girişimin, ULAKBİM'in daha önce oluşturmaya çalıştığı ancak başarısız olduğu, konsorsiyum oluşumunda yer alması düşünülen kurumlar tarafından başlatılması son derece düşündürücüdür. 1999 yılında dört üniversite kütüphanesinin EBSCO'nun hazırladığı bir sözleşmeyi imzalamasıyla başlatılan bu çalışma, 2000 yılında ULAKBİM ile birlikte yedi üniversite kütüphanesinin üç veritabanına abone olmasıyla resmîyet kazanmış ve Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) adını almıştır (Karasözen, 2004, s. 402). Amaçlarını; abone olunan veya satın alınan e-kitapların ve veri tabanlarının rasyonel gelişimini sağlamak; ilgili kurumların kullanıcılarının eğitimsel ve araştırmaya yönelik ihtiyaçlarının karşılamak ve daha fazla kaynak alımı gibi konularda üyeler arasında ortak politika belirlemek; üye merkezler arasında sürekli eğitim ve personel değişimi sağlamak; telif hakları, lisans anlaşmaları vb. dünyadaki diğer konsorsiyumlarla, enstitü ve organizasyonlarla işbirliği yapmak ve Türkiye'deki akademik kütüphanelerin gelişimi için gerekli girişimlerde bulunmak olarak belirleyen ANKOS, 10 yıl gibi kısa bir sürede önemli gelişmeler göstermiştir.

(**Tablo 1**): ANKOS'un Üye ve Veritabanı Sayılarının Gelişimi

Yıl	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Üye sayısı	39	58	78	80	82	86	86	90	108
Veritabanı	9	15	24	30	34	38	45	47	63
Top. Abonelik	129	235	402	564	723	841	992	909	1234

(Erdoğan, 2009, s. 78; Çukadar, 2009)⁸

⁸ Tablo, Erdoğan ve Çukadar'ın kaynak olarak gösterilen ilgili çalışmalarından derlenerek oluşturulmuştur.

Her hangi yasal bir zemini ve geliri olmayan, harcamalarını lisans anlaşması yaptığı yayıncı ve/veya içerik sağlayıcı firmaların bağışları ile karşılayabilen ve tamamen gönüllülük esasına göre faaliyetlerini sürdüren ANKOS'un (Karasözen, 2009) üye sayısı Tablo 1'de görüldüğü gibi 2001 yılında 39 iken, yıllar içerisinde sürekli artış göstererek 2009 yılında 108'e yükselmiştir. ANKOS üye sayısının sürekli artmasında, dönem içerisinde yeni kurulan üniversiteler önemli rol oynamıştır. Türkiye'deki üniversite sayısı 2001 yılında 76 iken bu sayı 2009 yılında 139'a yükselmiştir. ANKOS'un en büyük yararı, hiç kuşkusuz, üniversite kütüphanelerinin büyük bir çoğunluğunu konsorsiyum üyesi yapabilmesidir. Önümüzdeki yıllarda, yeni kurulan üniversite kütüphanelerinin de konsorsiyuma üye olmaları ile birlikte, bu sayı daha da artacaktır. ANKOS'un 2009 yılındaki üye profillerine bakıldığında, bunların 67'sinin devlet, 5'i Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde olmak üzere 33'ünün Vakıf Üniversite Kütüphanesi ve 10'unun da ULAKBİM, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu gibi kamu kuruluşları ve enformasyon merkezlerinden oluştuğu görülmektedir.

ANKOS'un asıl başarısı hiç kuşkusuz, yapılan lisans anlaşmaları ile elektronik ortamdaki bilginin ulusal ölçekte yaygınlaşmasını ve erişilebilirliğini artırmış olmasıdır. Tablo 1'de görüldüğü gibi ANKOS 2001 yılında 9 veritabanı ile lisans anlaşması yaparken, bu sayı her geçen yıl sürekli artarak 2005'te 34'e, 2007'de 45'e ve 2009 yılında da 63'e (bunlardan 4'ü ile 2009'da herhangi bir lisans anlaşması yapılmamıştır) yükselmiştir. Yıllar içerisinde üye ve lisans anlaşması imzalanan veritabanı sayılarının artması, ulusal ölçekte abone olunan ve erişilebilen veritabanı sayılarının da artmasına neden olmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi 2001 yılında 39 konsorsiyum üyesi tarafından 9 veritabanına toplam 129 abonelik yapılmışken, bu sayı sırasıyla 2005 yılında 82, 34, 723 ve 2009 yılında da 110, 63 ve 1234 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca yıllar içerisinde, enformasyon merkezlerinin ortalama olarak abone oldukları veritabanı sayılarının sürekli artması, başka bir olumlu gelişmedir. 2002 yılında enformasyon merkezleri ortalama 4 veritabanına abone iken, bu sayı 2005 yılında 9'a ve 2009 yılında da 11'e yükselmiştir.

Konsorsiyumun oluşumundan önce, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin dışında yaşayan bilim insanı ve araştırmacıların büyük bir çoğunluğunun bilimsel yayınlara erişimi neredeyse imkânsızdı. Hatta olanakları daha iyi durumda olan üç büyük şehirdeki araştırmacılar bile, uluslararası düzeyde kıyaslandığında, sınırlı

sayıda bilimsel yayına erişebilmekteydi. Türkiye'deki birçok enformasyon merkezi, içerik sağlayıcılar ile konsorsiyel lisans anlaşmaları yaparak, basılı yayınların ağırlıklı olduğu dönemde hayal bile edilemeyecek, binlerce bilimsel yayını kullanıcılarına ulaştırma başarısını elde etmiştir. Ayrıca bu gelişmeler, Türkiye'deki bilimsel bilginin erişilebilirliğini dar bir çevreden çıkararak, ulusal ölçekte yaygınlaşmasına olanak sağlamış ve bilim insanlarının büyük şehirlerdeki enformasyon merkezlerine olan bağımlılığını önemli ölçüde azaltmıştır. Özellikle yeni kurulan birçok üniversite ve araştırma kütüphanesi, fazla emek sarf etmeden, ekonomik olanakları oranında, kendinden çok daha önce kurulmuş paydaşlarıyla aynı hacimdeki bilimsel bilgiyi kullanıcılarına ulaştırabilir hale gelmiştir.

Lisans anlaşması yapılan veritabanı sayısının sürekli artmasının ve buna bağlı olarak bilimsel bilgiye erişimin yaygınlaşmasının sonuçlarını, tam metin makalelerin indirilme sayılarından görmek mümkündür. Tablo'2 de görüldüğü gibi, 2001 yılında, konsorsiyum üyelerinin kullanıcıları abone oldukları veritabanlarından 1.402.490 adet tam metin makale indirirlerken, bu sayı 2005 yılında 9.542.769'a ve 2007 yılında da 12.191.096'ya yükselmiştir. 2008 yılında ise, indirilen makale sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık bir milyon düşüş göstererek 11.207.856' ya gerilemiştir⁹. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi, sekiz yıllık süreç içerisinde kullanıcılar tarafından indirilen tam metin makale sayısında yaklaşık 9 katlık bir artış meydana gelmiştir. Bu da Türkiye'de elektronik ortamdaki bilgiye erişimin hızla yaygınlaştığını göstermektedir.

(**Tablo 2**): Yıllar İtibariyle İndirilen Makale Sayısı

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1.402.490	2.263.851	5.686.213	8.246.653	9.542.769	10.483.372	12.191.096	11.207.856

(Erdoğan, 2009, s. 383; Çukadar, 2009)¹⁰

Özellikle taşradaki üniversite kütüphanelerinin önemli bir kısmının yeterli nitelikli elemana sahip olmadıkları göz önünde bulundurulduğunda, ANKOS'un

⁹ Bunun nedeni, *ScienceDirect*, *IEEE* ve *Web of Science* gibi hemen hemen bütün enformasyon merkezleri tarafından abone olunan veritabanlarının, ANKOS Konsorsiyumu kapsamı dışında kalmasıdır. Bu veritabanları, daha sonra ele alınacağı gibi, TÜBİTAK EKUAL Anlaşmaları kapsamında, talepte bulunan bütün enformasyon merkezlerine kullanıma açılmaktadır. Bunun sonucu bu veritabanlarının kullanım istatistikleri, ANKOS veritabanları kullanım istatistiklerinden ayrı olarak değerlendirilmektedir.

¹⁰ Tablo, Erdoğan ve Çukadar'ın kaynak olarak gösterilen ilgili çalışmalarından derlenerek oluşturulmuştur.

elektronik ortamdaki bilgiye erişim konusunda gösterdiği çaba ve bunun sonucunda elde edilen başarı, son derece önemlidir. Ayrıca yasal dayanağı ve maddi gücü olmayan, tamamen gönüllük esası temelinde yürütülen bir oluşumda, alınacak veritabanlarının belirlenmesi, bunların üyelere tanıtımının yapılması, enformasyon merkezleri bazında kullanıcı büyüklüklerine göre ayrı ayrı fiyatlandırılması ve faturalandırılması da, başarı konusunda göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlardır. ANKOS’un kuruluşunda önemli rol oynayan ve belirli bir dönem başkanlığını yapan Karasözen’in (2002) de belirttiği gibi, ANKOS’un “yaparak öğrenmeye dayalı bir model” olması ve Türkiye’de daha önce bu alanda herhangi bir uygulamanın bulunmaması, örgütlenmenin önemini daha da artırmaktadır.

Bu başarıda kurumsallaşma yönünde atılan adımların rolü küçümsenemez. ANKOS, faaliyetlerini daha etkin sürdürebilmek için; Lisans Anlaşmaları, Halkla İlişkiler, Kullanıcı İstatistikleri, Veritabanı Değerlendirme, Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler, Kurumsallaşma ve İşbirliği Araştırma Grupları oluşturmuştur. Bu gruplar ilgili oldukları alanlarda, hem ANKOS’un faaliyetlerini ve hem de uluslararası düzeyde meydana gelen gelişmeleri yapılan yıllık toplantılarda katılımcılara sunmaktadırlar. Enformasyon merkezi yöneticileri ve katılımcılar, bu toplantı ve sunumlardan elde ettikleri bilgi ve deneyimleri kendi kurumlarına yansıtmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca ANKOS’un yıllık toplantılarında yapılan ürün tanıtımları, enformasyon merkezlerinin yöneticileri ve çalışanlarının bilgilendirilmesi açısından son derece yararlıdır. Bununla birlikte, ANKOS’un yönetim organlarında, çalışma gruplarında ve veritabanı sorumluluklarında, farklı enformasyon merkezlerinden kişilerin görev alması, konsorsiyum çalışmalarının gücünü artırırken, aynı zamanda edinilen bilgi birikimlerinin kurumlar arasında paylaşılmasına ve işbirliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

ANKOS’un Türkiye’de elektronik ortamdaki bilgiye erişim konusunda sağladığı bütün bu avantajlar yanında, konsorsiyum oluşumları ve ortak koleksiyon geliştirme uygulamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Her şeyden önce ANKOS’un temel faaliyet alanı, elektronik yayınları ve/veya veritabanlarını ortak satın alarak ücretlerde indirim sağlama üzerinedir. Bu da elektronik yayıncılıkla birlikte uluslararası ölçekte hızla yaygınlaşan ve konsorsiyum adıyla anılan, ancak daha çok “satın alma kulübü” olarak adlandırılan bir yapının ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Hâlbuki yukarıda da değinildiği gibi, konsorsiyumlar, üye kurumlar arasında kaynak paylaşımı, ortak koleksiyon geliştirme, kütüphanelerarası ödünç verme ve toplu katalogların oluşturulması gibi birçok temel hizmet alanını kapsayan faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

ANKOS'un faaliyetlerinde "ortak satın alma" nın temel ilke olarak belirlenmesi, konsorsiyumun yukarıda belirtilen diğer işlevlerinin göz ardı edilmesi, doğal olarak onun daha sağlıklı bir gelişim göstermesini engellemektedir. Konuyla ilgili olarak Akbaytürk (2003, s. 253) tarafından yapılan bir çalışmada, ankete yanıt veren üyelerin yaklaşık % 50'si ANKOS'a üye olma gerekçelerini, ülke genelinde dergi aboneliklerindeki duplikasyonların azaltılması olarak yanıtlamışlardır. Ancak ANKOS böyle bir çalışmayı hiçbir zaman gündemine alamamıştır.

ANKOS, 2006 yılından itibaren, üyeleri arasında Kütüphanelerarası İşbirliği Takip Sistemi (KİTS) adıyla kütüphanelerarası belge sağlama hizmeti başlatmıştır. Ancak, çalışmanın tamamen gönüllük esasında yürütülmesi ve gerekli alt yapı koşullarının oluşturulmamış olması, konsorsiyum temelli sağlıklı bir yapının ortaya çıkmasını engellemektedir. Söz konusu sistemin, her biri ANKOS üyesi olan ULAKBİM, Gazi, Hacettepe ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphaneleri tarafından 1999 yılının son aylarında başlatılan, Ortak Belge Sağlama Hizmeti (OBES) ile hiçbir bağlantısının olmaması son derece düşündürücüdür (Toplu, 2009, s. 108). OBES kapsamında hazırlanan ve ilgili kütüphaneler ile Bilkent ve Başkent üniversitelerinin süreli yayınlarını kapsayan toplu katalogun geliştirilmesi konusunda da herhangi bir çaba ve işbirliği ortaya çıkmamıştır. Yine aynı şekilde 2008 yılında ULAKBİM tarafından başlatılan Ulusal Toplu Katalog (TOKAT) projesi ANKOS'un gündeminde yer almamıştır.

ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu

Türkiye'de, ANKOS'un oluşum süreci ile hemen hemen aynı dönemlerde, ÜNAK-OCLC konsorsiyumu'nun da başlatıldığı görülmektedir. Her ne kadar Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği (ÜNAK), Online Computer Library Center (OCLC)'yi ilk kez 1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde yaptığı bir seminerle tanıtmışsa da, o dönemde, Türkiye'nin ağ yapısı bu hizmetlerin elektronik olarak yürütülmesine olanak vermediğinden, konsorsiyum oluşumu gerçekleştirilememiştir.

2000 yılında bu girişimler tekrar başlatılmış ve 15 üniversite ve araştırma kütüphanesinin katılımı ile ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu kurulmuştur (Günden, 2001, 111). ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu üç farklı ürün grubu için yürütülmektedir. Bunlar; 11 veri tabanını içeren, web tabanlı çevrim içi danışma hizmeti sağlayan ve önemli bibliyografik ve tam metin veri tabanları ile danışma kaynaklarını aynı ara yüzle tarama olanağı sağlayan FirstSearch, 400'den fazla yayın evinin e-kitap koleksiyonunu kapsayan NetLibrary ve bilgi kaynaklarının MARC kayıtlarının paylaşımına dayanan World Cat – Connexion'dır. ÜNAK-OCLC konsorsiyal oluşumunda 2009 yılı itibariyle FirstSearch konsorsiyumunda 15, NetLibrary'de 5 ve WorldCat'te ise 19 üye yer almaktadır (ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu). Yapılan yıllık toplantılarda; ücretlendirme, yeni ürünlerin tanıtımı ve veritabanlarının kullanımı gibi konularla, karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ele alınmaktadır. Gerek oluşum, gerekse faaliyetlerin sürdürülmesi açısından ANKOS ve ÜNAK-OCLC Konsorsiyumları arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Her şeyden önce ANKOS, hiçbir yasal ve kurumsal yapısı olmadan, tamamen gönüllülük esası temelinde ve yine bu çerçevede seçimle oluşan yönetim birimiyle faaliyetlerini sürdürürken, ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu, mesleki bir dernek olan ÜNAK'ın kurumsal yapısı altında ve onun aracılığı ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca ANKOS oluşumunda lisans anlaşması yapılacak firmalarla tek tek görüşülürken ve fiyatlar bu şekilde saptanırken, ÜNAK-OCLC konsorsiyumunda, lisans anlaşması sadece OCLC ile yapılmaktadır. Bu iki konsorsiyum arasındaki başka bir önemli farklılık da, lisans anlaşmalarının ve faturaların düzenlenmesinde gözlenmektedir. ANKOS kapsamındaki lisans anlaşmalarında fatura düzenlemeleri, ilgili firmalarla enformasyon merkezleri arasında yapılırken, ÜNAK-OCLC Konsorsiyumunda ise, ÜNAK ve üyeler arasında bir düzenleme söz konusudur. ÜNAK bu işlemleri, iktisadi işletme yapısına sahip bir dernek olduğu için yürütebilmektedir.

ÜNAK-OCLC Konsorsiyumunda, üzerinde durulması gereken önemli bir unsur da, WorldCat lisans anlaşmasının sunmuş olduğu olanaklardır. WorldCat, kataloglama alanında kayıt değişimine ve katılımcı kütüphanelerin yerel ölçekte üretmiş oldukları kayıtların bu sisteme aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayede, bibliyografik kayıtların yaratılmasında, kataloglama ve sınıflandırma konularında standartlaşmaya öncülük etmektedir. Ayrıca sistemin, toplu katalogların oluşumunda, kütüphanelerarası

ödünç verme ve belge sağlama hizmetlerinde etkin bir şekilde kullanılabilirdiği görülmektedir. Türkiye’de toplu katalog ve ulusal bir sistemin oluşumu konusunda sağlıklı bir gelişim olmadığı dikkate alındığında, WorldCat konsorsiyumu bu tür çalışmalara öncülük edebilir. Hatta ULAKBİM, UNAK-OCLC Konsorsiyumu ile işbirliğine giderek, bu konularda yürütmekte olduğu çalışmaları, daha sağlıklı bir zeminde yürütebilir. Ayrıca UNAK-OCLC Konsorsiyumuna üye kurumların, aynı zamanda ANKOS ve TÜBİTAK EKUAL’in her ikisine de üye olduğu dikkate alındığında, bu yönde üçlü bir çalışmanın yürütülmesi güçlü bir irade ile mümkün hale gelebilir. Böyle bir oluşum, aynı zamanda kütüphanelerarası belge sağlama ve ödünç verme hizmetlerinin de sağlıklı bir ortamda yürütülmesine olanak sağlayacaktır.

TÜBİTAK EKUAL - Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı

Türkiye’de yukarıda söz edilen iki konsorsiyal oluşum yanında, 2006 yılında ULAKBİM’in başlatmış olduğu, Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı projesi, elektronik ortamdaki bilgiye erişimde ve ulusal ölçekte yaygınlaşmasında önemli işlevler üstlenmiştir. TÜBİTAK Bilim Kurulu, 2005 yılında aldığı bir kararla, 2006 yılından başlamak üzere, ULAKBİM aracılığı ile akademik bilgi üretimini etkinleştirmek, bilgi hizmetlerini ulusal ölçekte yaygınlaştırmak ve bilimsel bilgiye erişimde araştırmacılar arasında fırsat eşitliği yaratmak amacıyla böyle bir projeyi uygulamaya karar vermiştir. Projeden, en az lisans düzeyinde diploma veren eğitim kurumları olan, Türkiye ve KKTC’ deki bütün üniversiteler, Polis Akademisi ile Harp Okulları ve Akademisi öğretim elemanı ve öğrencileri yararlanabilmektedir. Proje, 2006 yılında alınan başka bir kararla, Sağlık Bakanlığı’na bağlı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri’ni de içerecek şekilde genişletilmiştir (TÜBİTAK EKUAL).

Projenin hayata geçirilmesi ile birlikte, *EBSCOhost*, *IEEE*, *Web of Science*, *OVID*, *ScienceDirect*, *Taylor and Francis* gibi daha önce ANKOS lisans anlaşmaları kapsamında yer alan ve abonelik talebi fazla olan veritabanları ULAKBİM tarafından ilgili kurumlar adına abone olunarak EKUAL kapsamında kullanıma açılmıştır. Böylece üniversite ve araştırma kütüphaneleri bu veritabanlarına hiçbir ücret ödmeden kullanıcılarına erişim sağlarken, aynı zamanda koleksiyon gelişimi konusunda da büyük avantajlar elde etmişlerdir. Bununla birlikte, daha önce ANKOS lisans anlaşmaları kapsamında yer alan ve enformasyon merkezleri tarafından abone olunan

veritabanlarına olan talep, yeni kurulan üniversitelerle birlikte sürekli artmıştır. 2006 yılında ANKOS lisans anlaşmaları kapsamında *EBSCOhost*'a 42 enformasyon merkezi abone iken, 2009 yılında ULAKBİM bu veritabanına, yaklaşık 141 üniversite ve 55 eğitim ve araştırma hastanesi adına abone olmuştur. Aynı yıllarda *IEEE*'in aboneliği 24'ten 141'e, *Web of Science*'teki 59'dan, 141'e, *OVID*'teki 28'den 56'ya, *ScienceDirect*'teki 62'den 104'e ve *Taylor and Francis*'teki 36'dan 141'e yükselmiştir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, ULAKBİM, EKUAL projesi kapsamındaki talepler doğrultusunda veritabanı aboneliklerini sürekli artırmıştır. 2009 yılı itibari ile ULAKBİM; Üniversiteler, Harp Akademileri, Harp Okulları ve Polis Akademisi adına 8 elektronik veritabanının aboneliklerini sürdürmektedir. ULAKBİM'in, EKUAL kapsamında sürdürdüğü başka bir önemli çalışma da, elektronik veritabanları kullanımını Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri'ni kapsayacak şekilde genişletmesidir. Bu girişim, daha önce sadece bilimsel araştırma kurumları ve üniversitelerle sınırlı olan bilimsel bilgiye erişimin yaygınlaştırılması açısından son derece önemlidir. Türkiye'deki bilimsel bilgiye erişimin ve bu yöndeki örgütlenmelerin daha çok üniversitelerle sınırlı kaldığı, Sağlık Bakanlığı gibi kurumlarda, bu yönde etkin bir hizmet yapısının geliştirilemediği göz önünde bulundurulduğunda, projenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bilimsel bilgiye erişimin bu şekilde yaygınlaştırılması, araştırmacıların, bilimsel araştırma ve bunları yayınlama motivasyonlarını da olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca tıp alanındaki araştırmacı ve uygulamacıların kendi alanlarındaki gelişmeleri takip etmeleri ve bunları mesleklerine yansıtmaları sağlıklı bir toplum yaratılması açısından da son derece önemlidir. ULAKBİM, 2009 yılında, bu proje kapsamında, 5 elektronik veritabanının aboneliklerini sürdürmektedir (Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri).

ULAKBİM, EKUAL projesi ile bilimsel bilgiye erişimde, bilim insanı ve araştırmacılara önemli avantajlar sağlarken, aynı zamanda TÜBİTAK'a bağlı araştırma birimleri ve enstitülerdeki araştırmacıların bilgi gereksinimlerini karşılamak amacıyla, EKUAL kapsamındaki veritabanları dışında, ayrıca 70'e yakın elektronik bilgi kaynağına abonedir (Veri Tabanları). ULAKBİM, bu veritabanlarını, yürütmekte olduğu belge sağlama hizmetleri ile Türkiye'deki bilim insanı ve araştırmacıların kullanımını da sunmaktadır.

ULAKBİM, elektronik bilgiye erişim konusunda, ulusal ölçekte sağladığı bu olanaklar yanında, veritabanlarının geriye dönük arşivlenmesi konusunda da çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda *ScienceDirect*, *IEEE* ve *Institute of Physics (IOP)* veritabanları geriye dönük olarak arşivlenmektedir. Lisans anlaşmalarının, 5-10 yıl gibi, son yılları kapsayacak şekilde yapıldığı, bundan dolayı da bilim insanı ve araştırmacıların, bir yıl önce hatta bir gün önce erişebildikleri elektronik bilgi kaynaklarına erişemeyebilecekleri dikkate alındığında, geriye dönük arşivlemenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. ANKOS ve ÜNAK-OCLC konsorsiyumlarında, konsorsiyumların yapısı, ekonomik güçleri, yasal konumları vb. nedenlerden dolayı, böyle bir çalışmanın yapılması neredeyse olanaksızdır.

ULAKBİM'in EKUAL projesi, bu projeden yararlanmakta olan ve ekonomik güçleri sınırlı enformasyon merkezleri açısından son derece önemlidir. Devlet bütçesinden, yayın alımı için, Türkiye'deki kamu üniversite kütüphanelerine ayrılan ödenekler göz önünde bulundurulduğunda, bu daha iyi anlaşılacaktır. 2009 yılında, yayın alımı için, 47 devlet üniversitesine, 50.000 ile 250.000 TL arasında, 26 tanesine 251.000 ile 500.000 TL arasında, 9 tanesine 501.000 ile 1.000.000 TL arasında ve 7 tanesine de 1.000.001- 1.500.000 TL arasında ödenek ayrılmıştır. Bunun dışında, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi'ne ayrılan ödenek 1.600.000 TL iken, Gazi ve Marmara Üniversite Kütüphaneleri'nin 2.000.000 TL, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin 2.900.000 TL, İTÜ Kütüphanesi'nin 3.200.000 TL ve ODTÜ Kütüphanesi'nin de 4.500.000 TL dir¹¹. Bir başka deyişle, Türkiye'deki kamu üniversite kütüphanelerinden on üç tanesi bir milyon TL ve üzeri ödeneğe sahipken iki milyon TL ve üzeri ödeneğe sahip kamu üniversite kütüphanesi sadece beş tanedir. Kamu üniversite kütüphaneleri başta olmak üzere, Türkiye'deki enformasyon merkezlerinin büyük bir çoğunluğunun yeterli ekonomik kaynağı bulunmadığı düşünüldüğünde, ULAKBİM'in EKUAL projesinin önemi daha da artmaktadır. Bu sayede enformasyon merkezleri, yetersiz olan bütçelerini daha verimli kullanabilme olanağını elde etmekte ve daha sağlıklı koleksiyon geliştirme politikaları izleyebilmektedirler.

Projenin sağladığı bu avantajlar yanında, bunun ne kadar süre ile sürdürülebileceği konusundaki kaygıların da, göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Projenin süreklilik taşıyıp taşımayacağı, veritabanlarının lisans

¹¹ 2009 Bütçe Kanunu. *T. C. Resmi Gazete*. 31.12.2008 Sayı 27097 (Mükerrer).

anlaşmalarının devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağı gibi konular önemli birer soru işaretidir. Nitekim proje kapsamında yer alan *EngineeringVillage2*, *BMJ Online Journal* ve *JCR* gibi veritabanlarının lisans anlaşmalarının iptal edilmesi, bu yöndeki kaygıları artırmaktadır. Ayrıca ULAKBİM’in geçmişini oluşturan TÜBİTAK/ TÜRDOK ve YÖK Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi’nin, kurumsal olarak sürekliliğini sağlayamadığı ve belirli bir süre sonra misyonunu gerçekleştiremez hale geldiği dikkate alındığında, bu yöndeki kuşuklar artmaktadır. Koleksiyon gelişimlerini TÜBİTAK EKUAL Projesi kapsamında daha iyi duruma getiren enformasyon merkezleri, bu projenin işlevsizleşmesi durumunda, kullanıcıları hatta bağlı oldukları üst yönetim birimleri ile karşı karşıya geleceklerdir.

ULAKBİM’in yürütmekte olduğu ve Türkiye’deki ulusal bilgi birikiminin bibliyografik denetimini ve erişimini sağlayacak Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT), ortak belge sağlama (OBES) ve Ulusal veritabanı projeleri de bu anlamda son derece önemlidir. Oluşturulmakta olan toplu katalog çalışmalarına bu zamana kadar kurumsal olarak yaklaşık yirmi enformasyon merkezi kayıtlarını göndermiştir. Ancak programın oluşumu aşamasında paydaşlarla birlikte belirlenmiş standart bir yapı ortaya konamamıştır. Ayrıca toplu kataloğa veriler, kurumlardan geldiği gibi aktarılmakta ve standart bir yapı ortaya konamamaktadır. Kurumların yeni verilerini sisteme nasıl aktaracağı, künyesinde değişiklik yapılan ya da koleksiyondan çıkarılan yayınların listeden kimin tarafından ayıklanacağı vb. gibi konularda da bazı belirsizlikler söz konusudur. Ayrıca TO-KAT’a bibliyografik kayıtlarını aktaran kurum sayısının istenilen düzeyde olmadığı dikkate alındığında, hâlâ birçok enformasyon merkezinin projeye duyarsız kaldığı ve/veya yeterli desteği sağlamadığı söylenebilir.

ULAKBİM’in 1999 yılının son aylarında, Hacettepe, Gazi ve ODTÜ Kütüphaneleri ile birlikte başlattığı Ortak Belge Sağlama Projesi ve bu proje kapsamında oluşturduğu Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu¹² başladığı kurumlarla sınırlı kalmış ve ulusal ölçekli bir projeye dönüşmemiştir. Hatta ODTÜ Kütüphanesi 2007 yılında projeden ayrılmıştır (Toplu, 2009, ss. 100-101).

Türkiye’de ANKOS, ÜNAK-OCLC konsorsiyal oluşumları ile ULAKBİM tarafından yürütülen çalışmalar bilimsel bilginin erişiminde ve ulusal ölçekte yaygınlaşmasında önemli işlevler üstlenmişlerdir. Bu çalışmalar basılı yayıncılık

¹² Süreli yayınlar toplu kataloğunda Bilkent ve Başkent Üniversiteleri’nin de kayıtları vardır.

döneminde hayal bile edilemeyecek düzeyde bilginin yaygınlaşmasına hatta toplumsallaşmasına olanak sağlamıştır. Üniversitelerdeki yaklaşık 100.500 öğretim elemanı ve 807.500 öğrenci ile (2008-2009 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri Kitabı); TÜBİTAK, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, GATA, Sağlık Bakanlığı'na bağlı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri, Merkez Bankası gibi kurumlardaki bütün bilim insanı ve araştırmacılar elektronik ortamdaki bilimsel bilgiye erişebilecek düzeydedir. Hatta birçok üniversitede öğretim elemanı eksikliği bulunduğu, gerekli araştırma altyapılarının oluşmadığı ve öğrencilerin bu yayınları takip edebilecek yeterli yabancı dil bilgisine sahip olmadığı göz önünde bulundurulursa, bilgi sisteminden etkin bir şekilde yararlanılamadığı bile söylenebilir.

Bütün bu olumlu gelişmelerin daha fazla etkinlik kazanabilmesi ancak enformasyon merkezleri ve onların çalışanlarının geliştirecekleri hizmet yapısı ve bu yöndeki politikaları ile olanaklıdır. Bilgi hizmetleri birimleri, giderek zenginleştirdikleri kapsamlı bir elektronik kaynak yelpazesinden en etkin biçimde yararlanılabildiğini sağlamak için, sürekli geliştirecekleri hizmetlerini, paylaşım ve işbirliği ruhu içinde sunarak, ülkenin araştırma kapasitesini destekleyebildikleri oranda, ülke kalkınmasına katkıda bulunacaklardır (Aslan, 2006). Enformasyon merkezleri ve çalışanları bu bilinçle hareket ettikleri ölçüde varoluş gerekçelerini topluma daha iyi anlatabileceklerdir.

Sonuç ve Öneriler

Ortak koleksiyon geliştirme kavramı çerçevesinde olmasa da, kaynak paylaşımının temelini oluşturacak kütüphanelerarası işbirliği yönündeki çalışmalar, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde enformasyon merkezleri, koleksiyon geliştirme yönündeki politikalarını kurumsal ölçekte ve birbirinden bağımsız olarak sürdürürlerken, kullanıcı talepleri karşısında, diğer kurumların koleksiyonlarına gereksinim duymaya başlamışlardır. Diğer enformasyon merkezlerinin hangi koleksiyona sahip oldukları ve bunlardan kendi kullanıcıları için yararlanılıp yararlanılamayacağı yönündeki düşünceler, işbirliğinin sağlanması yönündeki düşüncelerin temelini oluştururken, aynı zamanda bunun için gerekli enformasyon altyapısının oluşumu yönündeki çalışmaların başlamasına neden olmuştur. Ortak katalogların oluşumu ve bunun için gerekli standartların oluşturulması,

kütüphanelerarası ödünç verme hizmetlerinin yürütülmesine yönelik kurallar, öncelikle ele alınan konular arasında yer almıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ülkeler arasında ortaya çıkan iktisadi, teknolojik vb. rekabet, bilimsel araştırmaların büyük bir ivme kazanmasına, bilgiye olan talebin artmasına ve yayıncılık sektörünün hızla gelişmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, enformasyon merkezlerini yeni arayışlara itmiş, ortak koleksiyon geliştirme ve daha fazla kaynak paylaşımını temel alan, ortak yükümlülük ve sorumlulukları beraberinde getiren konsorsiyum oluşumlarının zeminini hazırlamıştır. Enformasyon ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, ortak katalogların oluşturulması ve bilginin bibliyografik denetimi gibi alanlarda önemli işlevler üstlenmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru, elektronik yayıncılığın hızla yaygınlaşması ile birlikte, konsorsiyum kavramı, ortak koleksiyon geliştirme ve kaynak paylaşımı gibi temel uygulamalardan uzaklaşarak, birlikte satın alma düşüncesi çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Böylece konsorsiyumların büyük bir çoğunluğu satın alma kulübüne dönüşmüş ya da yeni oluşumlar bu şekilde ortaya çıkmıştır. Elektronik yayıncılık ve konsorsiyal oluşumlar, bilginin erişimi ve yaygınlaşmasında önemli fırsatlar sağlarken aynı zamanda basılı ortamda ve yerel koleksiyonda bulunan kaynakların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, daha önce sağlıklı bir enformasyon altyapısı oluşturulamadığından, elektronik yayıncılıkla gelen kolay ve daha güncel bilgiye erişim olanağı, basılı ortamdaki ve yerel koleksiyondaki bilginin büyük ölçüde göz ardı edilmesine neden olmuştur. Halbuki gelişmiş ülkelerin büyük bir çoğunluğu daha önceki işbirliği ve konsorsiyum çalışmalarında geliştirmiş oldukları güçlü enformasyon altyapıları ile eski ve yeni sistemi, etkin bir şekilde kullanmaya devam etmektedirler.

Türkiye’deki konsorsiyum çalışmaları, 21. yüzyılın başlarında, elektronik yayıncılığın enformasyon hizmetlerinde etkinliğini artırdığı bir dönemde başlamış ve daha çok “satın alma kulübü” niteliğinde faaliyetlerini sürdürmüştür. ANKOS ve ÜNAK-OCLC konsorsiyumlarında, enformasyon merkezleri arasında, ortak koleksiyon geliştirme uygulamalarına hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Kaynak paylaşımı da, satın alınan ürünlerde yapılan fiyat indirimleri düzeyinde uygulama olanağı bulabilmiştir. Bir başka deyişle, geleneksel konsorsiyumların, toplu katalogların oluşturulması, mesleki standartların saptanması, kütüphanelerarası ödünç verme ve

belge sağlama hizmetleri ve üye merkezler arasında güçlü bir enformasyon altyapısının kurulması yönündeki çalışmaları, Türkiye'deki konsorsiyum uygulamalarında etkinlik kazanamamıştır. 2000'li yılların ortalarından itibaren ANKOS tarafından, KİTS adıyla başlatılan ödünç verme ve belge sağlama hizmetleri, hiçbir alt yapı koşulu hazırlanmadan, tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki konsorsiyum uygulamalarında koleksiyon geliştirme, kütüphanelerarası belge sağlama ve ödünç verme, birbirinden ayrılmaz iki unsur olarak birlikte ele alınırken, Türkiye'de böyle bir anlayış yeterince gelişebilmiş değildir.

Ancak bu konsorsiyum çalışmaları, yukarıda belirtilen sorunlar yanında, elektronik ortamdaki bilimsel bilginin erişiminde ve ulusal ölçekte yaygınlaşmasında önemli işlevler üstlenmiştir. Birçok enformasyon merkezi, bu konsorsiyum oluşumları sayesinde, basılı ortamda hiçbir zaman sahip olamayacağı bilimsel bilgiyi, elektronik ortamda kullanıcılarına erişilebilir kılmıştır. Türkiye'nin herhangi bir yerindeki bilim insanı, konsorsiyal çalışmalar sayesinde, görece kendisinden daha fazla olanaklara sahip büyük şehirlerdeki enformasyon merkezlerine gitmeden, temel bilimsel yayınlara yerel ölçekte erişebilmektedir.

2000'li yılların ortalarından itibaren enformasyon merkezleri, ULAKBİM'in EKUAL kapsamında başlattığı proje ile, daha önce bütçelerinin büyük bir kısmını harcadıkları temel ve en fazla talep edilen tam metin ve bibliyografik veritabanlarına ücretsiz erişebilir hale gelmişlerdir. Ayrıca ULAKBİM'in bu projeyi Sağlık Bakanlığı'na bağlı eğitim ve araştırma hastanelerindeki bilim insanlarını kapsayacak şekilde genişletmesi, bilimsel bilgiye erişimin ulusal ölçekte daha da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Ancak ULAKBİM'in sunduğu bu hizmetlerde süreklilik sağlanıp sağlanamayacağı yönündeki kuşku hâlâ giderilebilmiş değildir. Nitekim beş yıl gibi kısa bir sürede, EKUAL kapsamında lisans anlaşması imzalanarak kullanıma açılan veritabanlarından bazılarının aboneliklerinin iptal edilmesi, bu yöndeki kuşku artırmaktadır.

Bütün bu sorunlar ve fırsatlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de sağlıklı bir enformasyon altyapısının ve hizmet ağının kurulması için mevcut sistemin iyileştirilmesi gerektiğini söylemek doğru bir saptama olacaktır. Her şeyden önce ULAKBİM'in, EKUAL kapsamında lisans anlaşması imzalayarak ulusal ölçekte kullanıma sunduğu veritabanları için sürekli ve güvenli ekonomik kaynak sağlanmalıdır. Bu amaçla üniversitelerin üst kurumu niteliğindeki Yüksek Öğretim

Kurulu, TÜBİTAK, Sağlık Bakanlığı, DPT ve Maliye Bakanlığı gibi kuruluşlar ortak bir çalışma yürüterek, bu veritabanlarının aboneliğinin sürekliliğini sağlayacak ekonomik desteği yaratmalıdırlar. Veritabanlarından yararlanan bütün ilgili kurum ve kuruluşlar ULAKBİM'le işbirliğine giderek baskı unsuru oluşturmalıdırlar. Ancak bu çalışmalarda, üniversite ve araştırma kütüphanelerine kamudan ayrılan ödeneklerde kesinti yapılması yönünde bir uygulamaya yer verilmemelidir.

Gerek konsorsiyumlar, gerekse EKUAL kapsamında yapılan lisans anlaşmaları daha çok güncel bilimsel bilginin erişimine yönelik yapılmakta, veritabanlarının geriye dönük arşivlenmesi konusu göz ardı edilmektedir. E-dergilerin sürekli erişiminin hiçbir zaman garantisi yoktur. Bundan dolayı da, Dünya'nın birçok ülkesinde, e-dergilerin sürekli erişiminin sağlanması ve arşivlenmesi konusunda çalışmalar yürütülmektedir. Buna karşın, Türkiye'deki konsorsiyumlar ve enformasyon merkezleri, lisans anlaşmalarını bütçe sınırlamaları nedeniyle, daha çok güncel bilginin erişimi üzerine odaklandırmakta, geriye dönük arşivleme konusunu tümüyle göz ardı etmektedirler. Konsorsiyumların yapısı ve enformasyon merkezlerinin ekonomik güçleri göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir çalışmayı yürütme olanaklarının da olmadığı görülmektedir. Sadece ULAKBİM, ScienceDirect, IEEE ve IOP veritabanlarının geriye dönük arşivlenmesi yönünde lisans anlaşmaları yapmaktadır. Bu çerçevede geriye dönük arşivlemede hangi veritabanlarının tercih edileceği, EKUAL üyeleri ve konsorsiyumlar tarafından belirlenmeli ve bu konuda ULAKBİM'i yönlendirici ve destekleyici politikalar geliştirilmelidir.

Bununla birlikte güncel bilginin erişimi yönünde yapılan lisans anlaşmaları 5-10 yıl gibi belirli dönemleri kapsadığından, daha sonraki yıllarda yapılan abonelikler daha önce erişilen bilgileri erişilemez hale getirmektedir. Bundan dolayı, firmalarla yapılacak lisans anlaşmalarında, daha önce erişilebilen, ancak yeni abonelikte dönem kısıtlaması nedeniyle erişilemeyen kaynaklar, belge sağlama kapsamında daha ucuz bir şekilde elde edilebilmelidir. Anlaşmalarda bu düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır.

Türkiye'de belge sağlama konusunda OBES ve KİTS kapsamında yürütülen çalışmalar yeniden değerlendirilmeli ve ulusal bir sistemin kurulması yönünde, TOKAT da göz önünde bulundurularak, çalışmalar başlatılmalıdır. Bu tür bir çalışmanın başlatılabilmesi için, bütün kurumların ortak katkı sağlaması ve işbirliğine hazır olması gerekmektedir. Türkiye'de enformasyon merkezleri gerek konsorsiyumlar, gerekse

kişisel çabaları ile birçok elektronik veritabanına ve süreli yayına abone olmasına karşın, hangi yayının nerede bulunabileceği konusunda, sağlıklı bir süreli yayınlar toplu kataloğu bulunmamaktadır. Bundan dolayı ULAKBİM, ANKOS ve ÜNAK-OCLC konsorsiyumu işbirliği çerçevesinde bazı yaptırımları beraberinde getiren ortak bir çalışma yürütmelidir. ULAKBİM tarafından yürütülmekte olan ulusal toplu katalog projesi (TO-KAT), bütün paydaş kurumların katkıları ile yeniden ele alınmalı ve daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Türkiye'deki enformasyon merkezleri koleksiyon geliştirme programlarını, ortak koleksiyon geliştirme ve kütüphanelerarası ödünç verme ve belge sağlama hizmetleri çerçevesinde birlikte yürütmeli, konsorsiyumlar da bu oluşumları desteklemelidir. Özellikle ekonomik anlamda belirli bir güce sahip enformasyon merkezleri, aynı veritabanlarını satın almak yerine, farklı kaynaklara yönelerek, ulusal ölçekte daha fazla bilginin erişilebilirliğini olanaklı kılmalıdır.

Amaç sadece başkaları tarafından yaratılmış enformasyon sistemlerinden yararlanarak bilgi hizmeti sağlamak olmamalı, ulusal altyapının gelişimi konusunda da çaba sarf edilmelidir. Ulusal ölçekte etkin ve sağlıklı bir enformasyon hizmeti ancak bu şekilde yaratılabilir.

Kaynakça

- 2008-2009 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri Kitabı. 28.07.2009 tarihinde:
<http://www.osym.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFD4AF1EF75F7A7968B40CE59E171C629F> adresinden erişilmiştir.
- Alberico, R. (2002). *Academic library consortia in transition. New Directions for Higher Education*. No. 120, 63-72.
- Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu. 15.07.2007 tarihinde
<http://www.ankos.gen.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Akbaytürk, T. (2003). Türkiye'deki konsorsiyumların kütüphanelerde satın alma üzerine Etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 17 (33), 247-262.
- Aslan, S. (A.). (2006). *Elektronik kaynaklara erişim modelleri*. 28.07. 2007 tarihinde:
<http://ab.org.tr/ab07/sunum/73.ppt#256,1>, erişilmiştir
- Balas, J. (1998). Library consortia in the brave new online world. *Computers in Libraries*, April, 42-44, <http://www.infoday.com>
- Bashirullah, A., Jayaro, X. (2006). Consortium: a solution to academic library in Venezuela. *Library Collections, Acquisitions & Technical Services*, 30 (2006), 102-107.

- Bhattacharya, P. (2004). Advances in digital library initiatives: a developing country perspective. *The International Information & Library Review*, 36, 165-175.
- Bostick, S. L. (2001). The History and development of academic library consortia in the United States: an overview. *The Journal of Academic Librarianship*, 27 (1), 128-130.
- Branin, J. J. (1998). Shifting boundaries: managing research library collections at the beginning of the twenty-first century. D. B. Simpson (Editor) *Cooperative Collection Development: Significant Trends and Issues*, içinde (1-18). Newyork: The Haworth Press.
- Butler, B. (1986). Scholarly journals, electronic publishing, and library networks: from to 2000. *Serials Review*, Summer and Fall, 47-52.
- Chan, G. Ferguson, A. W. (2002). Digital library consortia in the 21st century: the Hong Kong JULAC case. *Collection Management*, 27 (3/4), 13-27.
- Ching, S. H., Poon, P. W. T. and Huang, K. L. (2003). Managing the effectiveness of the library consortium: a core values perspective on Taiwan e-book net. *The Journal of Academic Librarianship*, 29 (5), 304-315.
- Cotter, G., Carroll, B., Hodge G. and Japzon, A. (2005). Electronic collection management and electronic information services. *Information Services & Use*, 25 (1), 23-34.
- Çukadar, S. (2009). *Sayılarla Üniversiteler Veritabanları ve ANKOS. IX. ANKOS yıllık toplantısı*, 24 - 26 Nisan 2009, İnönü Üniversitesi. 24.07.2009 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/2009/TR/Program.html> adresinden erişilmiştir.
- Dannelly, G. N. (1998). The Center for research libraries and cooperative collection development: partnership in progress. D. B. Simpson (Editor). *Cooperative Collection Development: Significant Trends and Issues* içinde (37-45). Newyork: The Haworth Press.
- Dougherty, R. M. (1988). A Conceptual framework for organizing resource sharing and shared collection development programs. *The Journal of Academic Librarianship*, 14 (5), 287-291.
- Dünden Bugüne ULAKNET. 13.06.2009 tarihinde: <http://www.ulakbim.gov.tr/hakkimizda/tarihce/ulaknet/dunbugun.uhtml> adresinden erişilmiştir.
- Erdoğan, P. and Karasözen, B. (2009). Portrait of a Consortium: ANKOS (Anatolian University Libraries Consortium). *The Journal of Academic Librarianship*, 35 (4), 377-385.
- Gerenimo, V. A., Aragon, C. (2005). Resource sharing in university libraries: a tool for information interchange. *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, 29, 425-432.
- Giardano, T. (2003). Library consortia in Western Europe. *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (ss. 1613-1619). New York: Marcel Dekker.
- Greenstein, D. (2000). Digital libraries and their challenges. *Library Trends*. 49 (2). 290-303.

- Günden, A. (2001). ÜNAK/OCLC konsorsiyum çalışmaları. *Bilgi Dünyası*, 2 (1), 106-119.
- Hirshon, A. (2001). International library consortia: positive starts, promising futures. *Journal of Library Administration*. 35 (1/2), 147-166.
- Hirshon, A. (1999). Libraries, consortia, and change management. *The Journal of Academic Librarianship*, 25 (2), 124-126.
- Holley, E. G. (1975). The Role of Professional associations in a network of library activity. *Library Trends*, 24 (2), 293-306.
- Holley, R. P. (2003). Cooperative collection development. *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (ss. 698-708). New York: Marcel Dekker.
- Holley, R. (1998). Cooperative collection development: yesterday, today, and tomorrow. *Cooperative Collection Development: Significant Trends and Issues* içinde (ss. 19-36) D. B. Simpson (Editor) Newyork: The Haworth Press.
- International Coalition of Library Consortia-ICOLC* . 15.07.2009 tarihinde: <http://www.library.yale.edu/consortia/> adresinden erişilmiştir.
- Karasözen, B. and Lindley, J. A. (2004). The Impact of ANKOS: consortium development in Turkey. *The Journal of Academic Librarianship*, 30 (5), 402-409.
- Karasözen, B. (2002). Kütüphane Hizmetlerinde İşbirliği ve Ortaklıklar: ANKOS. *Elektronik Gelişmeler Işığında Araştırma Kütüphaneleri Sempozyumu*, 24-26 Ekim 2002, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu. 24.2 2009 tarihinde: http://www.ankos.gen.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=1 adresinden erişilmiştir.
- Karasözen, B. ve Lindley, J. A. *ANKOS: Türkiye'de konsorsiyum gelişimi*. 24. 02. 2009 Tarihinde: http://www.ankos.gen.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=67&Itemid=1 adresinden erişilmiştir.
- Kenan, B. R. (1975). The Politics of technological forces in library cooperation. *Library Trends*, 24 (2), 183-190.
- Kittel, D. A. (1975). Trends in state library cooperation. *Library Trends*, 24 (2), 245-255.
- Lancaster, F. W.(1982). *Libraries and Librarians in an Age of Electronics*. Arlington, Va.: Information Resources Press.
- Moothart, T. (1995). Migration to electronic distribution through OCLC'S electronic journals online. *Serial Review*, Winter, 61-65
- Oğuz, E. S. (2006). *Web arşivleme yaklaşımları ve örneklerle web arşivleri*. 14.01.09 tarihinde <http://kaynak.unag.org.tr/bildiri/unak06/u06.8.pdf>. adresinden erişildi.
- Pathak, S. K and Deshpande, N. (2004). Importance of consortia in developing countries-an Indian scenario. *The International Information & Library Review*, 36, 227- 231.
- Reinhardt, Werner & P. T. Boekhorst (2001). Library consortia in Germany. *Liber Quarterly*, 11, 67-79.
- Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri*. 28.07.2009 tarihinde

- http://www.ulakbim.gov.tr/cabim/ekual/veritabani/hast_vt.uhtml adresinden erişilmiştir.
- Scigliano, M. (2002). Consortium purchase: case study for a costbenefit analysis. *The Journal of Academic Librarianship*, 28 (6), 393-399.
- Shachaf, P. (2003). Nationwide library consortia life cycle. *Libri*, 53, 94-102
- Stern, D. (2003). New knowledge management systems: the implications for data discovery, collection development, and the changing role of the librarian. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54 (12), 1138-1140.
- Tenopir, C. (2003). Electronic publishing: research issues for academic librarians and users. *Library Trends*, 51 (4). 614-635
- Thornton, G. A. (2009). Impact of electronic resources on collection development, the roles of librarians, and library consortia. *Library Trends*, 48 (4), 842-856
- Tonta, Y. (2007). Elektronik yayıncılık, bilimsel iletişim ve kütüphaneler. *Türk Kütüphaneciliği*, 11 (4), 305-314.
- Tonta, Y. (2001). Collection development of electronic information resources in Turkish university libraries. *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services* 25, 291-298
- Tonta, Y. (1999). Kütüphanelerarası İşbirliğinin Neresindeyiz? *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü, Yarını... Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri* 17-21 Kasım 1999 içinde (493-514) 17-21 Kasım 1999, Ankara: TKD.
- Toplu, M. (2009). Belge sağlama hizmetlerinin gelişimi ve Türkiye perspektifi. *Türk Kütüphaneciliği*. 23 (1), 83-118.
- Toplu, M. (1992). Üniversite kütüphanelerinin bilimsel araştırmadaki işlevi ve Türkiye gerçeği. *Türk Kütüphaneciliği*, 6 (2), 89-107.
- Toplu, M. (1991). Ulusal Bilgi Ağları ve Türkiye. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tuncer, N. (1988). Belge sağlayan kuruluşlar: YÖK Dokümantasyon Merkezi ve BLDSC. *Türk Kütüphaneciliği*, II (2), 51-60.
- Tuncer, N. (1986). Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi. *Yükseköğretim Bülteni*, 1, 33-35.
- TÜBİTAK EKUAL. 29.07.2009 tarihinde <http://www.ulakbim.gov.tr/cabim/ekual/> adresinden erişilmiştir.
- Ulusal Toplu Katalog. 28.07.2009 tarihinde <http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php?cwid=8> adresinden erişilmiştir.
- ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu. 28.07.2009 tarihinde <http://www.unak.org.tr/unakoclc/> adresinden erişilmiştir
- Veri Tabanları. 28.07.2009 tarihinde <http://www.ulakbim.gov.tr/cabim/vt/?filter%5Bkeyword%5D=&filter%5Baccessibility%5D=2&filter%5Btype%5D=&Submit=Ara> adresinden erişilmiştir.

- Walters, W. H. (2006). Should libraries acquire books that are widely held elsewhere? A brief investigation with implications for consortial book selection. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, February/March, 25-27.
- Wylie, N. R., T. L. Yeager (1999). *Library cooperation. New Direction for Higher Education*, 106, 27-35.

Summary

Consortiums, which were amongst the most debated issues of librarianship in 1960s, contribute largely in developing aggregated collection and source sharing between information centers. As of late 1990s, by activating electronic publications in information services, consortiums started to become widespread and focused on collective purchasing from the same database.

Consortium activities in Turkey began when electronic publication services became effective on information services in early 21st century and continued its activities more like a purchasing club. ANKOS (Anatolian University Libraries Consortium) and ÜNAK (University and Research Librarianship Association)-OCLC (Online Computer Library Center) consortiums do not involve developing joint collection between information centers. And source sharing is applied as discounts in prices of purchased products.

These consortium activities are important for access to scientific information in electronic media and its expansion on national level. Many information centers enabled access to this information, which is not possible through printed media, thanks to consortiums. A scientist from any part of Turkey is able to access basic scientific publications with consortiums at local level without going to information centers.

Together with this, information centers are able to access basic and most-requested databases, for which they previously spent most of the budget, with the national license agreement project initiated by ULAKBİM within the scope of TÜBİTAK EKUAL. In addition, expansion of this project by ULAKBİM so as to address scientists from training and research hospitals affiliated to Ministry of Health also enabled spreading of scientific information on national level.

Despite these developments in access to information as of early 21st century in Turkey, some fundamental problems still exist. As consortiums are formed on voluntary

basis and have no legal or economical power, they can only continue their activities as purchasing clubs. Therefore, they cannot take effective steps in basic issues such as retrospective archive of electronic databases and formation of union catalogues.

On retrospective archiving of electronic resources in Turkey, ULAKBİM works on a study covering *ScienceDirect*, *IEEE* and *IOP* databases. Together with this, in 1999, ULAKBİM started Joint Document Supply Project (OBES) in coordination with Libraries of Gazi, Hacettepe and Middle East Technical Universities in Ankara. Within the same study, aggregated catalogues of periodicals of Bilkent and Başkent Universities together with information centers are brought into use. As of 2008, ULAKBİM also put into practice the National Union Catalogue Project (TO-KAT) covering bibliographic records of all information centers. This study is not decently supported by consortiums and information centers in Turkey. In addition, there is no standard procedure to continue this process and ULAKBİM could not coordinate effectively with consortiums and other institutions of which it is a member.

As of 2006, document supply services are initiated under the name “Interlibrary Coordination Monitoring System (KITS)” by ANKOS. However, this activity is implemented on voluntary basis without any infrastructure. If ANKOS supported OBES service previously initiated by its members and contributed to its nationwide extension, it could develop a sound structure.

It is required that more cooperative and contributory activities are exercised by consortiums including same members and ULAKBİM for resource sharing, collection development, interlibrary lending and document supply services as well as a sound information infrastructure in Turkey.